

حق بر امنیت آب در ایران در پرتو اسناد بین‌المللی

مهدی کیخسروی^۱، بنیامین طاهری^۲، محمد مهدی سلیمان زاده^۳

۳۷

دوره ۱۴، شماره ۲، بهار ۳۷
تابستان ۱۴۰۴

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۳-۰۶-۲۸

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴-۰۲-۲۴

صص: ۴۲-۱۷

شابا چاپی: ۵۶۴۵-۲۳۲۲

رتبه علمی

ب

پژوهشی
بررسی صفت گواهی در:
JOURNALS.MSRT.IR

چکیده

امنیت آب به معنای دسترسی مداوم به آب با کیفیت و مقدار کافی برای برآورده کردن نیازهای انسان و محیط زیست است. برای رسیدگی به این موضوع، جامعه جهانی به گونه‌ای چشمگیر توجه به دسترسی به آب آشامیدنی سالم و تاسیسات بهداشتی را در چهارچوبی حقوق بشری به رسمیت شناخت. سوال اصلی پژوهش حاضر این است که اهمیت پرداختن به موضوع حق بر امنیت آب در پرتو نظام حقوقی ایران و اسناد بین‌المللی چیست؟ هدف این مطالعه با تکیه بر روش تحقیق کیفی مبتنی بر رویکرد توصیفی-تحلیلی بر درکی از تاثیر اهمیت مفهوم حق بر امنیت آب در پرتو اسناد بین‌المللی و دلایل ارتباط تنگاتنگ اقتدار سیاسی و حق بر امنیت آب در نظام حقوقی ایران است. حسب یافته‌های پژوهش حاضر، جهت بهبود وضعیت قوانین آبی در کشور ایران در ابتدا قانونگذاران به تصویب قانون جمعی در حوزه آب پرداخته شود. ثانياً در بخشی از این قانون جامع آب رسماً و صریحاً به مفهوم حق بر امنیت آب پرداخته و ضمن ارائه تعریفی دقیق و کارشناسانه از این اصطلاح، با در نظر گرفتن متغیرهای مهم آب و هوایی، محیط زیستی، حجم منابع آبی و میزان مصرف آب در مناطق مختلف سرزمین، به ارائه راهکارها و وضع قوانین جامع و متناسب با مناطق و نواحی مختلف کشور در جهت تحقق اهداف مفهوم حق بر امنیت آب پرداخته شود. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که لزوم پرداختن به حق بر امنیت آب می‌تواند به کاهش نابرابری‌های اجتماعی، اقتصادی، حفاظت از محیط زیست و کاهش آلودگی‌ها در جمهوری اسلامی ایران کمک کند.

کلیدواژه‌ها:

حقوق شهروندی، حق بر امنیت آب، ایران، اسناد بین‌المللی، اقتدار سیاسی، حقوق بشر.

۱. استادیار، گروه حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق، دانشگاه تفرش، اراک، ایران

۲. کارشناسی ارشد، گروه حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران نویسنده مسئول: benyamin.taheri021@gmail.com

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دپارتمان حقوق، دانشگاه مفید، قم، ایران

مقدمه و بیان مسأله

علی‌رغم درک اهمیت مسئله‌ی آب در دهه‌های اخیر همچنان تعریف دقیقی از اصطلاح «حق بر امنیت آب» ارائه نشده است. (فضائلی، رشیدی، ۱۳۹۸: ۱۳۳) از این رو جهت درک هرچه بهتر اصطلاح حق بر امنیت آب ابتدا باید به ۳ واژه اصلی تشکیل دهنده این اصطلاح یعنی «حق»، «امنیت» و «آب» پرداخته شود و سپس تعاریف ارائه شده در برخی اسناد بین‌المللی و منابع علمی بررسی گردد.

واژه حق تا قبل از قرن سیزدهم میلادی در معنای حقانیت و درستی در مقابل باطل بودن به کار می‌رفت اما از قرن سیزدهم میلادی و پس از آن این واژه در معنای دیگری یعنی حق داشتن و اختیار داشتن نیز به کار گرفته شد. (صفاری نیا، ۱۳۹۴: ۳۱) اصولاً حقوق انسان‌ها فارغ از هرگونه نژاد، آیین و ملیتی که دارند مهم و محترم است. اما برخی از این حقوق در زمره حقوق رفاهی قرار دارند که افراد با استیفای آنها زندگی بهتر و توأم با آسایش و آرامش بیشتری را برای خود فراهم می‌کنند و برخی دیگر در جرگه حقوق بنیادین قرار دارند که با عدم تحقق آن‌ها زندگی انسان دچار اختلال شده و حتی در برخی موارد عدم فراگیری این حقوق موجب اضمحلال و نابودی زندگی افراد می‌شود. فلذا هرگز گزاره نیست اگر حق بر امنیت آب را از جمله حقوق بنیادین انسان بدانیم چرا که بین این حق و حق حیات انسان‌ها پیوندی ناگسستنی و عمیق وجود دارد (صفاری نیا، ۱۳۹۴: ۳۳)

واژه دیگری که بررسی آن ما را در فهم این اصطلاح یاری می‌دهد واژه «امنیت» است. امنیت در لغت به معنای «آزادی و در امان بودن از خطر و نگرانی» است (Cowie, Ramsaran, Crowther, 1993: 1143). مفهوم امنیت در اصطلاح نیز به «نوعی احساس روانی اطلاق می‌شود که در آن به خاطر مبرا بودن از ترس، و وضعیت آرامش و اطمینان خاطر احساس می‌شود» (اشرفی، ۱۳۹۳: ۸۶). معنا و مفهوم امنیت علیرغم سادگی در ترجمه و معنا در دوره‌های مختلف دستخوش تغییرات بسیاری بوده و برداشت‌های متفاوت و در مواردی متضاد از این واژه صورت گرفته است. پس از انعقاد عهدنامه صلح و ستفالی در سال ۱۹۴۸ میلادی رویکرد ملی بودن امنیت بر این واژه سایه انداخت و دولت، محور مفهوم امنیت قلمداد می‌شد، پس از آن امنیت بین‌المللی جایگاه خود را پیدا نموده و جامعه بین‌المللی در مرکز دایره مفهوم امنیت قرار گرفت. (رشیدی، ۱۳۹۹: ۲۶) اما امروزه انسان تبدیل به محور اصلی و اساسی امنیت شده و در واقع دیدگاهی که اکنون بر واژه امنیت حاکم است قائل بر این است که زمانی امنیت به معنای واقعی کلمه محقق می‌شود که انسانها دارای آرامش باشند و جوامعی که افراد در آن احساس آرامش و آسایش بیشتری دارند جوامع امن‌تری شناخته می‌شوند. بنابراین مطابق با این رویکرد که انسان در مرکزیت مفهوم امنیت قرار دارد و با نظر به اینکه انسان‌ها دارای نیازهای متعدد و متنوعی هستند از تمرکز انحصاری مفهوم امنیت در حوزه نظامی کاسته شده و طیف وسیعی از گفتمان‌های غیرنظامی نظیر امنیت آب، امنیت غذا و امنیت انرژی مطرح گردید (Cullet, Bhullar, Koonan, 2021: 1).

واژه سومی که در تشکیل اصطلاح حق بر امنیت آب نقش بسزایی ایفا کرده است واژه آب می‌باشد. علیرغم اینکه معنای این واژه به طور کامل آشکار بوده و همگان با آن آشنا هستند اما بسیاری از افراد از اهمیت و جایگاه حساس این منبع طبیعی بسیار مهم

و حیاتی برای بشر ناآگاه اند. اولین جوامع بشری در کنار رودها و دریاها تشکیل گردید که نشان دهنده آن می‌باشد که آب یکی از اصلی‌ترین ارکان حیات انسان است. این نعمت الهی به قدری برای زندگی انسان حائز اهمیت است که خداوند در قرآن کریم، که کتابی برای سعادت بشریت می‌باشد در ۲۹۱ آیه به انحاء مختلف به مقوله آب و مفاهیم مرتبط با آن پرداخته است (صفاری نیا، ۱۳۹۴: ۳۴). امروزه با وجود اینکه حدود سه چهارم کره زمین را آب فرا گرفته است اما دو علت شور بودن و انجماد و یخ زدگی باعث شده است تا بخش اعظمی از این آب‌ها از دسترس انسان خارج باشند (فضائلی، رشیدی، ۱۳۹۸: ۱۹۴). علاوه بر این افزایش جمعیت و به تبع آن تقاضای آب، تغییرات جوی و همچنین مصرف بی‌رویه آب نیز مسائل و مشکلاتی در حوزه دسترسی به منابع آبی و تامین نیازهای آبی انسان ایجاد کرده است. با بررسی اسناد بین‌المللی تدوین شده و مطالعات صورت گرفته در حوزه آب درمی‌یابیم که جهان در آینده‌ای نه چندان دور با چالش‌های متعدد و متنوعی رو به رو خواهد شد و آب تاثیر شگرفی در رفع این چالش‌ها و یا تشدید آن‌ها خواهد داشت (Wouters, Vinogradov, Magsig, 2009: 100). به عبارت دیگر نقش آب در آینده امنیت جهان همچون شمشیر دولبه‌ای است که چنانچه با برنامه‌ای جامع و منطقی به بهره‌برداری صحیح از منابع آبی و تامین آب مورد نیاز انسان‌ها پرداخته و همچنین از بروز تعارضات در این حوزه پیشگیری شده و یا در صورت بروز تعارض‌ها در حل و فصل هرچه سریع‌تر آن‌ها اقدام شود شاهد تاثیرات مثبت این منبع بسیار مهم در رفع چالش‌های پیش آمده و ایجاد ثبات و امنیت جهانی خواهیم بود و در غیر این صورت جهان با لبه تهدیدآمیز این شمشیر مواجه شده و آب به عنوان یکی از عوامل تشدید کننده تنش‌های سیاسی در سطح جهان ظاهر خواهد شد. (Hogan, 1987: 172)

اکنون با توجه به معنا و مفهوم سه عنصر اصلی اصطلاح حق بر امنیت آب به تحلیل و بررسی بخشی از تعاریف ارائه شده از این اصطلاح در برخی اسناد بین‌المللی و منابع علمی خواهیم پرداخت. برخی چنین تعریفی از امنیت آب ارائه داده اند: امنیت آب چه در سطوح خرد همچون خانواده و چه در سطوح کلان همچون جهان به وضعیتی اطلاق می‌شود که هر فرد با صرف هزینه منطقی به مقدار کافی از آب سالم دسترسی داشته تا زندگی سالم و سودمندی برای خود فراهم کند و از طرفی اطمینان حاصل شود که منابع آب طبیعی و محیط زیست در وضعیت مطلوب و پایدار قرار دارد (Vinogradov, Magsig, 2009), Wouters 104). در این تعریف اشخاص به عنوان محور اصلی امنیت آب در نظر گرفته شده‌اند و این امر از رویکرد امنیت انسانی نشأت گرفته است که امروزه مورد پذیرش قرار گرفته است. نکته مثبت دیگری که در این تعریف به چشم می‌خورد در نظر داشتن اهمیت حفظ منابع طبیعی و استفاده مطلوب و منطقی از منابع آبی است تا بتوان بهره‌برداری پایدار از این منبع بسیار مهم داشته و نسل‌های آینده نیز از آن بهره‌مند شوند. البته به نظر مصنف نکته‌ای که در این تعریف مغفول مانده است، مدیریت تعارض‌ها پیرامون بهره‌برداری از منابع آب است (Alston, 1987: 336) که در ادامه به ارائه مطالبی در این خصوص خواهیم پرداخت.

بانک جهانی نیز در اقدامی جالب به ارائه تعریف مبتنی بر کمیت از امنیت آب پرداخته است که عبارت است از تامین سالانه یک متر مکعب آب برای شرب و هر فرد ۱۰۰ متر مکعب برای مصارف و رفع نیازهای بهداشتی هر فرد و هزار متر مکعب ویژه

فعالیت‌های تولیدی نظیر کشاورزی، صنعتی و زیست محیطی. بنابراین چنانچه هر فرد سالانه ۱۱۰۱ متر مکعب آب جهت رفع نیازهای مذکور در دسترس داشته باشد در وضعیت امنیت آبی قرار دارد. (زرگرپور، نورزاد، ۱۳۸۸: ۴)

این دو تعریف از چندین تعریفی است که در مورد واژه امنیت آب ارائه شده است؛ اما بسیاری از این تعاریف تعاریف جامع و دربردارنده تمام زوایا و ابعاد این اصطلاح نمی‌باشند. اصولاً امنیت آب چهار ضلع اصلی دارد. ضلع اول ناظر به بحث موجود و در دسترس بودن منابع آب می‌باشد. (UN Doc, 2009: para 45) ضلع دوم از این اصطلاح که در امتداد ضلع اول است بر دسترسی آسان و به صرفه اشخاص به منابع آبی اشاره دارد. ضلع سوم به رقابت‌ها و تعارض‌هایی که بر سر منابع آبی رخ می‌دهد پرداخته و تلاش می‌کند تا با ایجاد سازکاری از وقوع این تعارض‌ها پیشگیری نموده و یا در صورت بروز آنها فرآیند رسیدگی به اختلاف‌ها به خوبی و با سرعت طی شود. چهارمین ضلع نیز ناظر بر مسائل زیست محیطی و عناصر طبیعی است که منابع آب بر روی آنها تاثیر می‌گذارند. (cullet, bhullar, koonan, 2021: 3). بنابراین با در نظر داشتن این چهار ضلع سازنده مفهوم امنیت آب می‌توان گفت تعریف «کارگروه آب سازمان ملل متحد» در میان طیف وسیعی از تعاریف ارائه شده در خصوص اصطلاح امنیت آب، تعریفی جامع و دربرگیرنده تمام ابعاد این اصطلاح می‌باشد. این کارگروه امنیت آب را «به عنوان توانایی یک جمعیت به حفظ دسترسی پایدار به مقادیر کافی از آب با کیفیت مقبول برای حفظ معیشت، رفاه بشری و توسعه اقتصادی-اجتماعی، برای تضمین حمایت علیه آلودگی‌های ناشی از آب، بلایای مربوط به آب و حفظ اکوسیستم‌ها در یک فضای صلح و ثبات سیاسی تعریف کرد». (رشیدی، ۱۳۹۹: ۳۹). بنابراین با مد نظر قرار دادن این تعریف جامع و کامل از اصطلاح امنیت آب با قاطعیت می‌توان گفت این مفهوم زمانی تحقق می‌یابد که: نخست: مقدار مورد نیاز آب برای افراد موجود بوده، دوم: دولت و افراد به سهولت به این منابع آب موجود دسترسی داشته باشند، سوم: مدیریت صحیح تعارض‌ها در این حوزه از ایجاد اختلال در کمیت و کیفیت آب و همچنین ایجاد تنش‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی جلوگیری نموده و در نهایت نیز با مدیریت صحیح منابع از بروز حوادث طبیعی نظیر سیل و قحطی جلوگیری به عمل آمده و از این طریق به پایداری منابع آب و محیط زیست دست یافت (Saul, ۲۰۱۴: ۱۰۶۱).

حکمرانی یک کشور بزرگ مانند ایران نیازمند هماهنگی مؤثر میان ذینفعان مختلف از جمله دولت، شرکت‌های خصوصی، سازمان‌های غیردولتی و جامعه محلی است. عدم هماهنگی می‌تواند به بروز مشکلات اجرایی در حکمرانی مطلوب منجر شود. شناسایی و مدیریت ریسک‌های مرتبط با حکمرانی یکی از چالش‌های مهم است. این ریسک‌ها می‌توانند شامل ریسک‌های مالی، سیاسی، اجتماعی و زیست محیطی باشند. برای کاهش این ریسک‌ها، نیاز به تدوین برنامه‌های مدیریت ریسک و ایجاد سازوکارهای نظارتی مؤثر وجود دارد. حق بر امنیت آب به عنوان یکی از مولفه‌های مهم حکمرانی در قرن حاضر در کشور ایران با چالش‌ها و موانع متعددی مواجه است که برای موفقیت آن باید به دقت مدیریت شوند. شناسایی و تحلیل این چالش‌ها می‌تواند به تصمیم‌گیری‌های بهتر و اجرای مؤثرتر حکمرانی مطلوب کمک کند.

مردم محلی ممکن است نگرانی‌هایی درباره تأثیرات اجتماعی و اقتصادی مسئله آب بر زندگی خود داشته باشند. این نگرانی‌ها می‌تواند به بروز اعتراضات و مقاومت‌های اجتماعی منجر شود. ایجاد برنامه‌های مدیریت بحران آب و همکاری با نهادهای ملی و بین‌المللی می‌تواند به بهبود مسئله حق بر امنیت آب در ایران کمک کند. مدیریت یک مسئله مهم همانند حق بر امنیت آب در کشور پهناوری هم چون ایران نیازمند هماهنگی مؤثر از طریق اسناد بین‌المللی با سایر دولت‌های خارجی و سازمان‌های بین‌المللی است.

بنابراین، ایجاد کانال‌های ارتباطی مؤثر با جامعه بین‌المللی جهت همکاری در حل مسئله آب در ایران از طریق اسناد بین‌المللی ضروری است. وجود تهدیدات امنیتی مانند تروریسم و ناآرامی‌های داخلی می‌تواند از طریق مسئله آب شروع شود و به بروز مشکلاتی جدی در کشور منجر شود. بنابراین، نیاز به برنامه‌ریزی دقیق و ایجاد سازوکارهای مؤثر وجود دارد. مدیریت بحران آب در مواقع بروز مشکلات امنیتی و اجتماعی یکی از چالش‌های مهم است.

هدف پژوهش حاضر درک مسئله اهمیت حق بر امنیت آب و حفاظت از منابع آبی در پرتو اسناد بین‌المللی و ارتباط اقتدار سیاسی و حکمرانی مطلوب حق بر امنیت آب در نظام حقوقی ایران است. حق بر امنیت آب به دنبال کاهش تنش در جامعه، مدیریت منابع آب و توسعه انرژی‌های تجدیدپذیر می‌باشد. با توجه به بحران‌های آب در قرن حاضر و مشکلات متعدد زیست‌محیطی، این هدف به منظور ایجاد یک توسعه پایدار و متوازن در نظر گرفته شده است. همچنین، با توجه به تغییرات اقلیمی و تأثیرات آن بر زندگی روزمره شهروندان، اسناد بین‌المللی بر اهمیت همکاری بین‌المللی دولت‌ها در زمینه حفاظت از حقوق شهروندی به ویژه مسئله حق بر امنیت آب تأکید دارد. علاوه بر این، آموزش و آگاهی‌رسانی در زمینه حفاظت از منابع آبی در اسناد بین‌المللی نیز از اهمیت بالایی برخوردار است. با افزایش آگاهی عمومی در مورد مسائل منابع آبی، می‌توان به تغییر رفتارهای فردی و اجتماعی کمک کرد. این تغییرات می‌تواند به کاهش مصرف منابع آبی و بهبود کیفیت زندگی مردم منجر شود. به این ترتیب، حفاظت از حقوق عامه مردم در مسئله حق بر امنیت آب به عنوان یک هدف جمعی در اسناد بین‌المللی مورد اشاره قرار گرفته شده است و همچنین به همه افراد جامعه مربوط می‌شود و ارتباط تنگاتنگ با حکمرانی مطلوب دارد.

شیوه ما در تالیف و گردآوری روش تحقیق کیفی مبتنی بر رویکرد توصیفی-تحلیلی است و با استفاده از کتب، مقالات و اسناد بالادستی مربوط به ارزیابی تأثیر حق بر امنیت آب در پرتو نظام حقوقی ایران و اسناد بین‌المللی است که در استفاده از منابع ابتدا مطالب مربوطه به دقت مورد بررسی و مطالعه واقع گرفته است و آن‌چه قابل استفاده و انعکاس در این زمینه بوده فیش برداری و سپس مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و در نهایت ارائه شده است.

ساخت و توسعه زیرساخت‌ها ممکن است به تخریب محیط زیست از جمله جنگل‌ها، زیستگاه‌های طبیعی و منابع آبی منجر شود. این آسیب‌ها می‌تواند به اعتراضات زیست‌محیطی و فشارهای اجتماعی منجر شود. برای جلوگیری از این مشکلات، نیاز به اجرای ارزیابی‌های زیست‌محیطی دقیق و رعایت استانداردهای زیست‌محیطی و منابع آبی در مراحل مختلف حکمرانی مطلوب

وجود دارد. این مشکلات می‌توانند به آشوب و تنش در جامعه منجر شوند. برای کاهش این مشکلات، همکاری با مهندسان و مشاوران با تجربه و استفاده از فناوری‌های نوین در پرتو استفاده از اسناد بین‌المللی ضروری است. استفاده از فناوری‌های نوین در ساخت و نگهداری منابع آبی ضروری می‌باشد. عدم دسترسی به این فناوری‌ها می‌تواند به کاهش کارایی حکمرانی منجر شود. بنابراین، استفاده از اسناد بین‌المللی در جذب سرمایه‌گذاری که منجر به تحقیق و توسعه و همکاری با شرکت‌های فناوری می‌شود می‌تواند به بهبود کیفیت پروژه‌های آبی کمک کند. در نهایت باعث جلب رضایت عمومی جامعه و کاهش تنش‌ها در بین آحاد مردم خواهد شد.

این پژوهش در چند بخش به نگارش درآمده است، در ابتدا به بررسی مفهوم شناسی حق بر امنیت آب پرداخته شده است و سپس به حق بر امنیت آب در اسناد بالادستی ایران و حقوق بین‌الملل پرداخته می‌شود، در بخش بعدی پژوهش نظریه‌های حق بر امنیت آب مورد ارزیابی قرار گرفته شده است و در بخش پایانی پژوهش پیشنهادات و راهکارها بررسی می‌شود.

۱. پیشینه پژوهش

بررسی پیشینه تحقیق حق بر امنیت آب در پرتو نظام حقوقی ایران و اسناد بین‌المللی نشان می‌دهد که مجموعه آثار و مقالات در این باره در بین منابع فارسی و خارجی محدود است. برای سهولت دسترسی به نتایج سایر آثار منابع را به دو دسته داخلی و خارجی تقسیم نموده ایم.

شاه آبادی و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل گفتمان حاکم بر مدیریت منابع آب در اسناد بالادستی (بازه زمانی ۱۳۵۷-۱۳۶۷)» با طرح این دو سؤال پاسخ داده‌اند: «گفتمان حاکم بر این اسناد در زمینه مدیریت منابع و مصارف آب چه بوده است؟ و چه نتایجی را برای منابع آب به بار آورده است؟» نتایج پژوهش نشان داد که تحلیل این اسناد نشان داد که گفتمان اصلی حاکم بر این دوره گفتمان بهره‌بردارانه است که دال اصلی و نقطه ثقل این اسناد به حساب می‌آید، که حاکی از بهره‌گیری تمام‌عیار از منابع آبی کشور با استفاده از تکنولوژی و مکانیزاسیون روش‌های تولید است و این گفتمان با غیریت‌سازی گفتمان حفاظت در این اسناد خود را نمایان می‌سازد و دال‌های اصلی و شناوری مثل هژمونی گفتمان نوسازی در مقابل گفتمان توسعه، گفتمان دستوری-سفرایشی در مقابل گفتمان پژوهشی و هژمونی مدیریت دولتی در مقابل مدیریت مشارکتی مؤید این گفتمان می‌باشد.

چمنی و همکاران (۱۴۰۲) در مقاله‌ای با عنوان «حفاظت از منابع آب زیرزمینی» با طرح این سؤال که تأثیرات حفاظت از منابع آبی زیرزمینی در جامعه چیست؟ به این نتیجه رسید که حفاظت از منابع آب زیرزمینی نقش مهمی در توسعه اقتصادی و اجتماعی جوامع دارد. طی چند دهه گذشته به علت بهره‌برداری بیش از حد از منابع آب زیرزمینی، ذخائر این گنج پنهان با بحران مواجه شده است. به همین علت نگرش جامع‌تری نیاز است تا از مشارکت همه ذینفعان در مدیریت منابع آب استفاده شود.

حسن پور رودبند (۱۴۰۲) در مقاله‌ای با عنوان «ارزیابی کلان جایگاه و اهمیت برنامه‌های امنیت غذایی و امنیت آبی در اسناد بالادستی چهار دهه اخیر کشور» با طرح این سؤال که بالاترین میزان توجه سیاستگذار در مورد اهمیت برنامه‌های امنیت غذایی و

امنیت آبی چیست؟ که نتایج پژوهش نشان داد، روند تغییرات میزان توجه قانون و سیاستگذار به محورهای مورد بررسی را نشان میدهد. در این سیر زمانی توجه سیاست و قانونگذاران از یک محور خاص (سازمانی اداری حقوقی) به توجه یکنواخت و یک اندازه به کلیه محورهای مورد بررسی تغییر کرده که این امر نشان دهنده تحول مثبت در امر سیاستگذاری منابع آب و کشاورزی (غذا) است.

نصری فخرداوود (۱۴۰۳) در مقاله ای تحت عنوان «واکوی اسناد فرادستی و قوانین موضوعه دولتی در تعریف مسئله آب در ایران» این مقاله بر آن است تا با بررسی جایگاه مسئله آب در اسناد بالادستی به این پرسش اصلی پاسخ دهد که توجه قوانین و اسناد بالادستی در تعریف مسئله آب بر چه مواردی بوده است؟ یافته های پژوهش نشان می دهد، سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت کمترین کد و برنامه راهبرد توسعه بلندمدت منابع آب با ۵۸ کد باز بیشترین کدگذاری انجام شده است. در بین هفت کد انتخابی مدیریت آب دارای بیشترین کد محوری و کد باز در پنج شاخه است. در بین کدهای انتخابی اقتصاد، مبادله، امنیت، مخاطرات، بهره وری و مدیریت آب با بیشترین زیرمجموعه کلیدی ترین مقوله در همه اسناد به شمار می روند. با توجه به نگرش جامع اسناد به ابعاد و ماهیت دقیق مسئله آنچه کشور را با بحران آب روبه رو کرده است، اجرای نادرست قوانین و اسناد بالادستی است.

باغستانی و همکاران (۱۴۰۳) در مقاله ای تحت عنوان «بهینه سازی مصرف آب در بخش کشاورزی از منظر اسناد بالادستی» با طرح این سوال الگوی امنیت آبی و سند آمایش سرزمین به استخراج مضامین آن ها در چارچوب بهینه سازی و مصرف آب و تطبیق پذیری این اسناد با یکدیگر چیست؟ که نتایج پژوهش نشان داد، در اسناد بررسی شده رهنمودهایی در خصوص محدودیت های آب برای مصارف کشاورزی، افزایش راندمان آبیاری و بهره وری آب، شیوه های نوین آبیاری، توسعه شیوه های تولید مترکم و گلخانه ای در مناطق کم آب کشور، تطبیق الگوی کشت در مناطق با توجه به ظرفیت های آبی، در نظر گرفتن عوارض با ارزش محصولات کشاورزی و غذایی پر آب بر صادراتی خلاف الگوی کشت و تامین مالی طرح های عمرانی آب و خاک بر اساس تسهیلات بانکی ارائه شده است.

سائول، بی (۲۰۱۴) در کتاب تحت عنوان «تفسیر مواد میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی» به دنبال پاسخگویی به سوال آیا امنیت آب میتواند به گسترش صلح در جامعه کمک نماید؟ که نتایج پژوهش نشان داد، آب به عنوان یکی از اصلی ترین منابع طبیعی، نقش حیاتی در زندگی انسان ها و توسعه اقتصادی دارد. کمبود آب و یا سوء مدیریت منابع آبی تأثیرات گسترده ای بر ابعاد مختلف امنیت دارد و تهدیدی جدی برای جوامع در سطح جهانی به شمار می آید. کمبود آب به ویژه در مناطق خشک و نیمه خشک، می تواند امنیت ملی را تهدید کند و تنش های اجتماعی و سیاسی را افزایش دهد. مقاله بر اهمیت همکاری های بین المللی و سیاست گذاری های موثر در مدیریت منابع آبی برای پیشگیری از بحران های امنیتی تاکید دارد

Saul B

هوغان، ال (۲۰۱۵) در کتاب خود با نام «حفظ حقوق بشر» به بررسی مولفه حق بر امنیت آب جهت تضمین حقوق شهروندی تمام آحاد جامعه می‌پردازد. همچنین، به نقش برنامه ریزی استراتژیک و اجرای سیاست های کارآمد در این راستا و در جهت حفظ امنیت ملی و بین‌المللی اشاره می‌کند. در نهایت، پیشنهادهایی برای بهبود مدیریت منابع آب و تقویت همکاری های بین‌المللی ارائه شده است تا با بحران های امنیتی مرتبط با امنیت آب مقابله شود.

ووتر، پارتیسیا^۱ (۲۰۲۰) در مقاله ای تحت عنوان «امنیت آب، همبستگی آبی و حقوق بین‌الملل» به بررسی مسائل امنیت آب و مسائل حقوقی بین‌الملل رودخانه ها می‌پردازد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که آب ارتباط تنگاتنگی با چالش های زیاد دیگری دارد، اما شاید هیچ کدام از آنها به اندازه تغییرات آب و هوایی مهم نباشد. بحران آب و هوا چرخه آبی را که مردم و کره زمین به آن وابسته هستند، به شدت مختل می‌کند. از هر ۱۰ رویداد اقلیمی ۹ مورد مربوط به آب است. شدت خشکسالی و سیل ادامه دارد، آب های زیرزمینی در حال خشک شدن هستند، شهرها و مزارع با کمبود آب مواجه و یخچال های طبیعی با سرعتی سریع در حال ذوب شدن هستند.

کولت، فیلیپ^۲ (۲۰۲۱) در مقاله ای تحت عنوان «امنیت آب و حقوق بین‌الملل» به این نتیجه می‌رسد که امنیت آب بسیار فراتر از این است که ما منابع فیزیکی خیلی زیاد یا کم داشته باشیم. ما به آب کافی، با کیفیت مناسب برای حفظ سلامت، حفظ معیشت، رشد اقتصادی و حفاظت از اکوسیستم خود نیاز داریم. امنیت آب همه جنبه های این موضوع را از بلایای مرتبط با آب و بیماری های ناشی از آب، درگیری بر سر منابع مشترک و چالش های حاکمیتی، تنوع زیستی و کیفیت آب های زیرزمینی پوشش می‌دهد.

وجه متفاوت مقاله پیش رو با آثار ذکر شده در دو نکته عمده است، اول دوره زمانی مورد بحث و سپس بستر نظری پژوهش می‌باشد، زیرا آثار مورد اشاره بیشتر به چند سال اول ارائه این نظریه پرداخته است و در عین حال، هریک از این آثار حوزه خاصی را بررسی کرده اند. این در حالی است که در این مقاله، ضمن بررسی اسناد مربوط حق بر امنیت آب در حقوق بین‌الملل طی دو سال اخیر و از منظر تئوری به ارتباط مستقیم تاثیرات حق بر امنیت آب در جامعه ایران و اسناد بالادستی ایران نیز بررسی شده است.

۲. مفهوم شناسی حق بر امنیت آب

در تحقیق و بررسی هر موضوع مطالعه تاریخی و آشنا شدن با سیر تاریخی آن موضوع از اهمیت ویژه ای برخوردار است. آشنا شدن با سیر تحولات امنیت آب علاوه بر اینکه ما را در فهم هرچه بهتر این اصطلاح یاری می‌دهد به ما کمک می‌کند تا با جایگاه این مفهوم در جوامع و ادوار مختلف آشنا شویم.

^۱Hogan L
^۲Wouter,particia
^۳Cullet, philippe

در ابتدا جایگاه و اهمیت آب برای جوامع و دولت‌ها محدود به تعیین مرزهای آبی می‌شد. اما رفته رفته دولت‌ها به استفاده کشتیرانی از آب ترغیب شدند؛ تا جایی که پس از جنگ جهانی اول اصل آزادی کشتیرانی در سال ۱۹۱۹ در معاهده ورسای به اوج خود رسید و در ماده ۳۲۷ این معاهده رسماً پذیرفته شد (رشیدی، ۱۳۹۹، ۴۸). در واقع به دلیل عدم درک صحیح افراد و دولت‌ها از ظرفیت‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی موجود در منابع آبی و اکتفاء نمودن به ظرفیت کشتیرانی، امنیت آب کاربرد چندانی نداشته و کمتر به این اصطلاح توجه می‌شد (Albuquerque, 2015: 261) اما با پایان یافتن جنگ دوم جهانی و سرعت گرفتن رشد فعالیت‌های اقتصادی دیگر آب صرفاً ظرفیتی برای کشتیرانی تلقی نمی‌شد و از آن در جهت تولید انرژی برق آبی، ایجاد سدها، توسعه کشاورزی و بسیاری از موارد دیگر استفاده می‌شد. همین امر مزید بر علت شد تا انجمن حقوق بین‌الملل^۱ در آگوست سال ۱۹۶۶ در شهر هلسینکی فنلاند اقدام به تدوین قواعدی در حوزه استفاده صحیح از رودخانه‌های بین‌المللی نماید که از نکات مهم این قواعد می‌توان به اصل استفاده منصفانه و معقول از منابع آب اشاره کرد که به موجب ماده چهارم رسماً مورد پذیرش قرار گرفت (آوریده، عطاری، عبداللهی، ۱۳۹۵: ۸۲). این قواعد هلسینکی موسوم است به سرعت به یکی از منابع معتبر حقوق بین‌الملل عرفی تبدیل گردید و اکنون نیز به عنوان یکی از اسناد حقوق بین‌الملل شناخته می‌شود.

در دهه ۱۹۷۰ رشد روزافزون جمعیت موجب بروز بحران کم آبی و در پی آن ایجاد نگرانی در خصوص مسئله کم آبی گردید. در این دهه پایداری منابع آبی و حفاظت از آب‌ها در برابر آلودگی‌ها به یکی از مهم‌ترین اهداف جوامع و دولت‌ها در سراسر جهان تبدیل شد. برگزاری نشست‌ها و کنفرانس‌هایی با موضوع‌های زیست محیطی از متداول‌ترین روش‌هایی بود که در جهت تحقق این هدف‌ها به کار گرفته می‌شد اما کنفرانس استکهلم که در سال ۱۹۷۲ برگزار گردید از مهمترین و اثرگذارترین این کنفرانس‌ها بود؛ تا جایی که برخی صاحب نظران آن را نقطه آغاز حقوق بین‌الملل محیط زیست می‌نامند. (رشیدی، ۱۳۹۹: ۵۱) در واقع نگرانی جامعه بین‌المللی در دهه ۱۹۷۰ کاملاً معطوف به مسائل زیست محیطی گردید و هدف اصلی خود را از استفاده حداکثری از منابع آبی به استفاده پایدار از این منابع تغییر داد و این روند تا سال‌ها بعد نیز ادامه یافت. دهه‌های ۱۹۸۰ تا ۱۹۹۰ به عنوان «دهه بین‌المللی تامین آب آشامیدنی و بهداشت» نامگذاری شد (رشیدی، ۱۳۹۹: ۵۲). در این دو دهه اسناد و اعلامیه‌های بین‌المللی متعددی نظیر کنوانسیون حمایت و استفاده از رودخانه‌های فرامرزی و دریاچه‌ها (۱۹۹۲) و اعلامیه اولین نشست جهانی آب (۱۹۹۷) منتشر گردید که نشان از تثبیت جایگاه و اهمیت این منبع ارز شمند در طی این دو دهه می‌باشد. (Riedel, 2014: ۲۰)

در مارس سال ۲۰۰۰ دومین نشست جهانی آب با بیش از ۵ هزار شرکت کننده در لاهه برگزار شد و توجه همگان را به موضوع آب و اهمیت آن جلب کرد. در پایان این نشست نخستین اظهار نظر بین‌الدولی در قالب «اعلامیه اجرایی دوم نشست جهانی آب» مطرح گردید (فضائلی و رشیدی، ۱۳۹۸: ۱۹۶) این اعلامیه چالش‌های پیش‌روی امنیت آب در قرن ۲۱ را در ۷ محور بدین شرح تقسیم بندی نمود: ۱-رفع نیازهای اساسی، ۲-تامین مواد غذایی، ۳-حفاظت از اکوسیستم، ۴-اشتراک منابع، ۵-مدیریت

خطرهای حوزه آب، ۶-ارزش گذاری آب، ۷-حاکمیت هوشمندانه بر آب (wouters, vinogradov, magsig) در سال‌های اخیر نیز مجمع عمومی سازمان ملل متحد حق بر امنیت آب آشامیدنی سالم و بهداشت را در قالب قطعنامه‌ای به عنوان یک حق بشری پذیرفته و در جدیدترین اقدام خود در این حوزه سال‌های ۲۰۱۸ تا ۲۰۲۸ به عنوان دهه اقدام بین‌المللی آب برای توسعه پایدار نام گذاری کرده است (رشیدی، ۱۳۹۹: ۵۵). با ملاحظه سیر تاریخی مفهوم امنیت آب به ۲ نکته مهم می‌توان پی برد: نخست اینکه با گذر زمان انسان‌ها به عنوان محور اصلی مفهوم امنیت آب قرار گرفتند و اکنون دیگر کمتر کسی به آب به عنوان حربه‌ای جهت تداوم حاکمیت دولت‌ها نگاه می‌کند. نکته دوم توجه به بعد زیست محیطی آب به ویژه از سال‌های پس از جنگ جهانی دوم می‌باشد؛ به حدی که در دو دهه گذشته کمتر اسناد بین‌المللی و منابع علمی یافت می‌شود که از امنیت آب سخن گوید اما نسبت به بعد زیست محیطی این اصطلاح غفلت ورزد. (Maus, 2020: 290)

۳. حق بر امنیت آب

۳-۱. اسناد بالادستی جمهوری اسلامی ایران

اسناد بالادستی جمهوری اسلامی ایران	
در برنامه اول توسعه اشاره ای به حق بر امنیت آب نشده است اما در بخش خط مشی ها آمده است: ۴-۱۵. تجدید نظر اساسی در سازماندهی و مدیریت اقتصادی بخش های آب و کشاورزی بالاخص در موارد تعیین قلمرو مسوولیت ها، ایجاد هماهنگی های لازم بین ارگان های ذیربط و استفاده صحیح و معقول از منابع آب. ۴-۱۸. افزایش سطح آگاهی کشاورزان و بالا بردن مهارت و بهره‌وری نیروی انسانی در بخش کشاورزی ۴-۱۹. توجه ویژه به توسعه، آموزش علمی و عملی امور کشاورزی	برنامه اول مصوب سال ۱۳۶۸
الف) حفظ و احیاء منابع طبیعی تجدید شونده، حفظ گونه های گیاهی کمیاب، جلوگیری از بیابان زائی و کوشش در جهت کویزدائی، جلوگیری از فرسایش و آلودگی خاک، آلودگی هوا، آلودگی های آب های سطحی و زیرزمینی و محیط زیست دریائی، جلوگیری از تخریب وانهدام زیستگاه های حیات وحش کشور و نیز استفاده مناسب از منابع کانی کشور با ملحوظ نمودن ضوابط زیست محیطی تا پایان اجرای قانون برنامه و توسعه فعالیت های شیلاتی و ایجاد تأسیسات زیربنایی در سواحل کشور . ب) برقرار کردن چاه های کشاورزی دارای پروانه بهره برداری	برنامه دوم مصوب سال ۱۳۷۳
ماده - ۱۰۱ صدور هرگونه مجوز بهره برداری از منابع آب سطحی یا زیرزمینی و شبکه توزیع شهری برای مصارف واحدهای بزرگ تولیدی، صنعتی، دامداری، خدماتی و سایر مصارفی که تولید فاضلاب با حجم زیاد میکنند و همچنین استمرار مجوزهای صادره در گذشته، منوط به اجرای تأسیسات جمع آوری فاضلاب، تصفیه و دفع بهداشتی پساب است. تا زمان اجرای تأسیسات مناسب، از واحدهای مصرف کننده آب با توجه به نوع و میزان آلودگی، جرایمی بر مبنای آیین نامه و تعرفه مصوب دولت اخذ میگردد که پس از واریز به خزانه، معادل وجوه واریزی از محل اعتبارات ردیف خاصی که در قوانین بودجه سنواری پیشبینی خواهد شد در اختیار سازمان حفاظت محیط زیست قرار گیرد و برای طرح های حفاظت کیفی منابع آب و تصفیه و دفع بهداشتی فاضلاب هزینه خواهد شد . وزارت نیرو با همکاری سازمان حفاظت محیط زیست کشور و دستگاه اجرائی ذیربط نسبت به تهیه آیین نامه اجرائی این ماده و پیشنهاد آن برای تصویب در هیأت وزیران اقدام خواهدکرد.	برنامه سوم مصوب سال ۱۳۷۹

<p>ماده ۱۷- دولت مکلف است، نظر به جایگاه محوری آب در توسعه کشور، منابع آب کشور را با نگرش مدیریت جامع و توأماً عرضه و تقاضا در کل چرخه آب با رویکرد توسعه پایدار در واحدهای طبیعی حوزه های آبریز با لحاظ نمودن ارزش اقتصادی آب، آگاه سازی عمومی و مشارکت مردم به گونه ای برنامه ریزی و مدیریت نماید که هدف های زیر تحقق یابد:</p> <p>الف - اجرای مفاد تبصره (۱) ماده (۱۳۱) و ماده (۱۳۷) قانون برنامه سوم توسعه در طول اجرای برنامه چهارم توسعه و با اصلاح ساختار مصرف آب و استقرار نظام بهره برداری مناسب و با استفاده از روش های نوین آبیاری و کم آبیاری، راندمان آبیاری و به تبع آن کارایی آب به ازای یک متر مکعب در طی برنامه بیست و پنج درصد افزایش یافته و با اختصاص به محصولات با ارزش اقتصادی بالا و استفاده بهینه از آن موجبات افزایش بهره وری آب را فراهم سازد.</p> <p>ب - به منظور ایجاد تعادل بین تغذیه و برداشت سفره های آب زیرزمینی در دشت های با تراز منفی، دولت مکلف است با تجهیز منابع مالی موردنیاز و تمهیدات سازهای و مدیریتی، مجوزهای بهره برداری در این دشت ها را براساس مصرف معقول (موضوع ماده ۱۳ قانون توزیع عادلانه آب) که با روش های نوین آبیاری قابل دسترس است، اصلاح نماید به طوری که تا پایان برنامه چهارم تراز منفی سفره های آب زیرزمینی بیست و پنج درصد بهبود یابد.</p>	برنامه چهارم مصوب سال ۱۳۸۳
<p>ماده ۱۴۰: به منظور مدیریت جامع (به هم پیوسته) و توسعه پایدار منابع آب در کشور: الف: در راستای ایجاد تعادل بین تغذیه و برداشت از سفره های آب زیرزمینی در کلیه دشت های کشور، وزارت نیرو نسبت به اجرای:</p> <p>۱- پروژه های سازه ای و غیرسازه ای در سطح تمامی دشت های کشور با اولویت دشت های ممنوعه آبی</p> <p>۲- اقدامات حفاظتی و جلوگیری و مسلوب المنفعه نمودن برداشت های غیرمجاز از منابع آب زیر زمینی در چهارچوب قانون تعیین تکلیف چاه های آب فاقد پروانه</p> <p>۳- نصب کنتورهای حجمی بر روی کلیه چاه های آب محفوره دارای پروانه با هزینه مالکان آن</p> <p>۴- اعمال سیاست های حمایتی و تشویقی</p> <p>۵- اجرای نظام مدیریتی آب کشور براساس سه سطح ملی، حوضه های آبریز و استانی به نحوی اقدام نماید که تا پایان برنامه با توجه به نزولات آسمانی، تراز منفی سفره های آب زیرزمینی در این دشت ها نسبت به سال آخر برنامه چهارم حداقل بیست و پنج درصد (دوازده و نیم درصد از محل کنترل آب های سطحی و دوازده و نیم درصد از طریق آبخیزداری و و آبخوان داری) با مشارکت وزارت جهاد کشاورزی بهبود یافته و با استقرار نظام بهره برداری مناسب از دشت های موضوع این بند اهداف پیش بینی شده را تحقق بخشید.</p> <p>ب: وزارت جهاد کشاورزی طرح های تعادل بخشی نظیر آبخیزداری، آبخوانداری، احیاء قنوت، بهبود و اصلاح روش های آبیاری و استقرار نظام بهره برداری را به نحوی اجراء نماید که اهداف پیش بینی شده تحقق یابد.</p> <p>ج: واردات و صادرات آب به کشورهای منطقه و اجرای طرح های مشترک آبی با کشورهای همجوار با رعایت منافع ملی و توجیه های فنی، اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی با تأیید شورای اقتصاد مجاز است.</p> <p>د: واحدهای تولیدی، صنعتی، دامداری، خدماتی و سایر واحدهایی که فاضلاب با آلایندهی بیش از حد مجاز استانداردهای ملی تولید مینمایند، موظفند تأسیسات جمع آوری فاضلاب، تصفیه و دفع بهداشتی پساب را اجراء نمایند. واحدهای متخلف جریمه میشوند.</p>	برنامه پنجم مصوب سال ۱۳۸۹

<p>ه: دولت موظف است اعتبارات لازم را در قالب بودجه سنواری به منظور تسریع در اجرای طرح های استحصال، تنظیم، انتقال و استفاده از حقایبه کشور از رودخانه های مرزی و منابع مشترک آب منظور نماید.</p> <p>بخش الف ماده ۱۴۱: به منظور افزایش بهره وری آب کشاورزی، وزارت نیرو مکلف است نسبت به اصلاح تخصیص ها و پروانه های موجود آب و تحویل حجمی آب به تشکل های آب بران به نحوی اقدام نماید که سالانه حداقل یک درصد از حجم آب مصارف موجود به ویژه در دشت های با بیلان آب زیرزمینی منفی کاهش یابد تا آب صرفه جوئی شده در جهت توسعه اراضی جدید بخش کشاورزی یا سایر مصارف با روش های نوین آبیاری مورد استفاده قرار گیرد.</p>	
<p>بخش ۸-آب</p> <p>ماده ۳۵- دولت مکلف است به منظور مقابله با بحران کم آبی، رها سازی حق آبه های زیست محیطی برای پایداری سرزمین، پایداری و افزایش تولید در بخش کشاورزی، تعادل بخشی به سفره های زیرزمینی و ارتقای بهره وری و جبران تراز آب، به میزانی که در سال پایانی اجرای قانون برنامه یازده میلیارد مترمکعب شود، اقدامات زیر را بهعمل آورد:</p> <p>الف: افزایش عملکرد در واحد سطح و افزایش بهره وری در تولید محصولات کشاورزی با اولویت محصولات دارای مزیت نسبی و ارزش صادراتی بالا و ارقام با نیاز آبی کمتر و سازگار با شوری، مقاوم به خشکی و رعایت الگوی کشت مناسب با منطقه.</p> <p>ب: توسعه روش های آبیاری نوین، اجرای عملیات آب و خاک (سازه ای و غیرسازه ای)، توسعه آبندها و سامانه (سیستم) های سطوح آبگیر حداقل به میزان ششصد هزار هکتار در سال تبصره برای توسعه روش های آبیاری نوین حداقل هشتاد و پنج درصد هزینه ها به عنوان کمک بلاعوض توسط دولت در قالب بودجه سالانه تأمین و پرداخت میشود.</p> <p>پ: حمایت از توسعه گلخانه ها و انتقال کشت از فضای باز به فضای کنترل شده و بازچرخانی پساب ها، مدیریت آب های نامتعارف و مدیریت آب مجازی</p> <p>ت: طراحی و اجرای الگوی کشت با تأکید بر محصولات راهبردی و ارتقای بهره وری آب در چهارچوب سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی و تأمین منابع و الزامات مورد نیاز در قالب بودجه سالانه و اعمال حمایت و مشوق های مناسب فقط در چهارچوب الگوی کشت</p> <p>ث: احیاء، مرمت و لایروبی قنوات به میزان سالانه پنج درصد وضع موجود در طول اجرای قانون برنامه با تأکید بر فعالیت های آبخیزداری و آبخیزداری برای احیای قنوات</p> <p>ج: ایجاد زیرساخت مورد نیاز برای پرورش دویست هزارتن ماهی در قفس تا پایان اجرای قانون برنامه و توسعه فعالیت های شیلاتی و ایجاد تأسیسات زیربنایی در سواحل کشور</p> <p>چ: برقرار کردن چاه های کشاورزی دارای پروانه بهره برداری</p>	<p>برنامه ششم مصوب سال ۱۳۹۶</p>
<p>هیچ اشاره ای به حق بر امنیت آب نشده است و تنها به محیط زیست مطلوب اکتفا کرده اند: جامعه ایرانی در افق این چشم انداز چنین ویژگی های خواهد داشت؛ برخوردار از سلامت، رفاه، تأمین اجتماعی، فرصت های برابر، توزیع مناسب درآمد، نهاد مستحکم خانواده به دور از فقر، فساد، تبعیض و بهره مندی از محیط زیست مطلوب</p>	<p>سند چشم انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی</p>
<p>۱- ایجاد نظام جامع مدیریت در کل چرخه آب بر اساس اصول توسعه پایدار و آمایش سرزمین در حوضه های آبریز کشور، ۲- ارتقای بهره وری و توجه به ارزش اقتصادی، امنیتی و سیاسی آب در استحصال و عرضه و نگهداری و مصرف آن، ۳- افزایش میزان استحصال آب، به حداقل رساندن ضایعات طبیعی و غیر طبیعی آب در کشور از هر طریق ممکن، ۴- تدوین برنامه جامع به منظور رعایت تناسب در اجرای طرح های سد و آبخیزداری و آبخیزداری و شبکه های آبیاری و تجهیز و تسطیح اراضی و استفاده از آب</p>	<p>سیاست های کلی نظام در بخش منابع آب ۱۳۷۹</p>

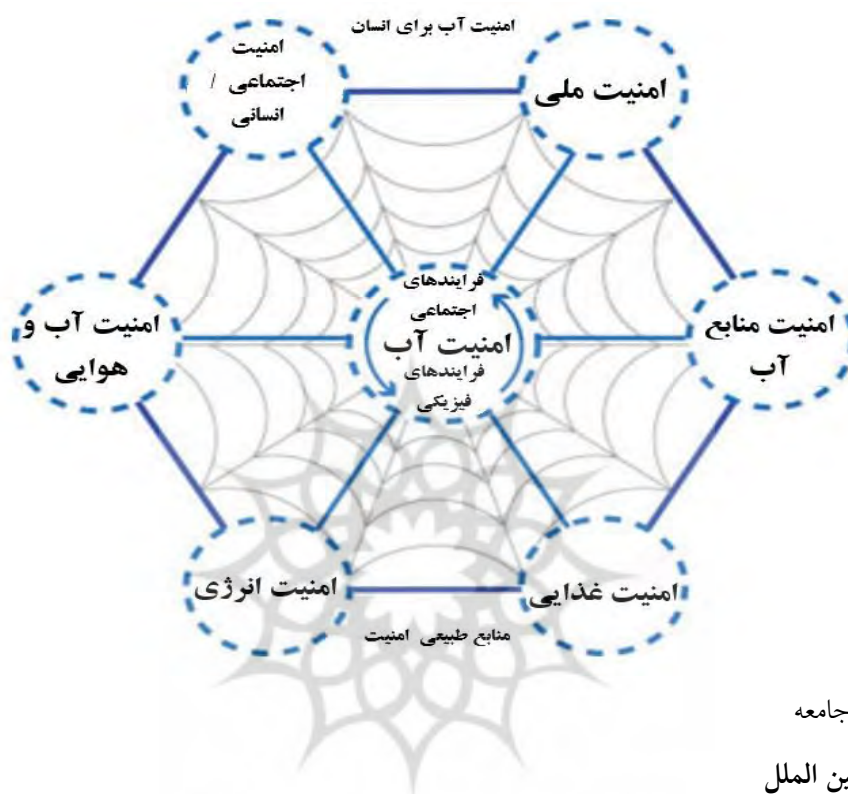
های غیرمتعارف و ارتقای دانش و فنون و تقویت نقش مردم در استحصال و بهره برداری،
۵- مهار آب هایی که از کشور خارج میشود و اولویت استفاده از منابع آبهای مشترک

در تحلیل محتوای اسناد بالادستی مرتبط با حق بر امنیت آب در ایران میتوان به موارد اشاره نمود:

۱. جلوگیری از آلودگی منابع آب زیرزمینی
۲. بهره برداری از منابع آب منوط به اجرای تأسیسات جمع آوری فاضلاب، تصفیه و دفع بهداشتی پساب
۳. نگرش مدیریت جامع و توأماً عرضه و تقاضا در کل چرخه آب با رویکرد توسعه پایدار
۴. آگاهی سازی عمومی و مشارکت مردم برای اصلاح روش های نوین آبیاری
۵. تجهیز منابع مالی موردنیاز و تمهیدات سازهای و مدیریتی برای ایجاد تعادل بین تغذیه و برداشت از منابع آب
۶. اقدامات حفاظتی و جلوگیری از برداشت های غیرمجاز از منابع آب زیرزمینی در چهارچوب قانون تعیین تکلیف چاه های آب فاقد پروانه
۷. نصب کنتورهای حجمی بر روی کلیه چاه های آب محفوره دارای پروانه با هزینه مالکان آن
۸. اعمال سیاست های حمایتی و تشویقی تعادل بخشی به سفره های زیرزمینی و ارتقای بهره وری و جبران تراز آب
۹. افزایش بهره وری تولیدات کشاورزی با اولویت محصولات با نیاز آبی کمتر و سازگار با شوری، مقاوم به خشکی و رعایت الگوی کشت مناسب
۱۰. توسعه روش های آبیاری نوین
۱۱. حمایت از توسعه گلخانه ها و انتقال کشت از فضای باز به فضای کنترل شده
۱۲. حمایت از بازچرخانی پساب ها، مدیریت آب های نامتعارف و مدیریت آب مجازی
۱۳. طراحی و اجرای الگوی کشت با تأکید بر محصولات راهبردی و ارتقای بهره وری آب
۱۴. ارتقای دانش و فنون و تقویت نقش مردم در نوین سازی نظام تولید کشاورزی
۱۵. آموزش و ترویج کشاورزی بر مبنای دانش نوین و بومی سازی فناوری های روز
۱۶. توسعه و تقویت تعاونی ها و سایر تشکل های اقتصادی، اجتماعی، صنفی و تخصصی با مشارکت آحاد جامعه
۱۷. ارتقای دانش و فنون و تقویت نقش مردم در استحصال و بهره برداری
۱۸. ارتقاء سطح درآمد و زندگی روستاییان، کشاورزان و عشایر
۱۹. توسعه پایدار روستاها و مناطق کشاورزی و رفع فقر با تقویت زیرساخت های مناسب تولید
۲۰. تنوع بخشی و گسترش فعالیت های مکمل و اقتصادی به ویژه صنایع تبدیلی و روستایی و خدماتی نوین
۲۱. اشاعه فرهنگ مشارکت و افزایش آگاهی های لازم با بهره گیری از رسانه های جمعی
۲۲. تضمین مشارکت اجتماعی

۲۳. آب به عنوان رکن اساسی حیات و امنیت را میتوان شاکله اصلی امنیت اکولوژیکی، پیوند تنگاتنگی با امنیت ملی، امنیت انسانی، امنیت غذایی و امنیت اقلیمی دانست.

به طور کلی باتوجه به تحلیل اسناد بالادستی مرتبط با حق بر امنیت آب در ایران میتوان اذعان داشت که حق بر امنیت آب عامل مهم در توسعه پایدار و زیست بهینه شهروندان در سطح جامعه مطابق با شکل زیر است.

شبکه امنیت آب در جامعه

۲-۳. اسناد حقوق بین الملل

هم زمان با آگاه شدن جوامع و دولت‌ها از اهمیت آب و ظرفیت‌های شگفت‌انگیز موجود در منابع آبی دغدغه حفاظت از منابع آب و استفاده پایدار از آن تقویت شد. این دغدغه به مرور در ذهن قانون‌گذاران و فعالان حقوقی در عرصه بین‌الملل قوت گرفته و در نهایت آب و مفاهیم مرتبط با آن در قوانین بین‌المللی و نظریات صاحب‌نظران این حوزه به شرح ذیل یافت.

۱-۲-۳. اعلامیه جهانی حقوق بشر

اعلامیه جهانی حقوق بشر که در سال ۱۹۴۸ توسط مجمع عمومی سازمان ملل متحد به تصویب رسید از مهم‌ترین اسناد حقوق بشر به شمار می‌رود. ماهیت این سند نیز به عقیده بسیاری از پژوهشگران به دلیل استناداتی که در اسناد بعدی به آن شده است، دارای ماهیتی عرفی در نظام بین‌المللی می‌باشد (رشیدی، ۱۳۹۹: ۱۷۳). هدف اصلی از تدوین و انتشار این اعلامیه تعیین و مشخص نمودن حقوق انسان‌ها فارغ از هر نوع جایگاه، ملیت و آیین آن‌ها می‌باشد. از طرفی باید توجه داشت که آب و حق دسترسی و استفاده از آن نیز پیوندی عمیق و ناگسسته‌ستنی با بشر و زندگی آن پیدا نموده است، به گونه‌ای که بسیاری از حقوق اساسی انسان‌ها نظیر حق حیات بدون لحاظ نمودن این نعمت الهی قابل تحقق نخواهند بود. در این اعلامیه علی‌رغم اینکه صراحتاً

اشاره به موضوع آب نشده است، اما محقق شدن بسیاری از مواد این اعلامیه منوط به توجه کافی و لازم به مسئله آب می‌باشد.

(Bakker, 2020: 234)

ماده یک اعلامیه جهانی حقوق بشر اشاره به حریت و آزادی و برابری انسانها با یکدیگر دارد. حال فرض کنید مردم یک کشور در دسترسی به منابع آبی دچار مشکل هستند و به کشور همسایه خود وابسته‌اند. آیا می‌توان مردم چنین کشوری را انسان‌های آزاد غیر وابسته و دارای حقوق برابر با کشور همسایه ایشان دانست؟ اگر همچون بسیاری از پژوهشگران قائل بر این باشیم که حیات انسان تا حد زیادی وابسته به آب می‌باشد پس ناگزیر هستیم که بگوییم مردم چنین کشوری که در تامین آب مورد نیاز خود استقلال ندارند در عمل در ادامه زندگی و حیات خود متکی به بیگانه بوده و در وضعیت عدم آزادی و نابرابری مطلق قرار دارند. لذا می‌توان گفت آب یکی از اصلی‌ترین عناصر برای تحقق هدف ماده اول این اعلامیه به عنوان یکی از مهم‌ترین مواد آن می‌باشد که در صورت نبود آن تحقق ماده غیر ممکن به نظر می‌رسد. همچنین با مطالعه ماده ۲ نیز که به طور تأکیدی هرگونه تبعیض و تمایز بین افراد را نفی نموده و نکوهیده می‌شمارد نیز می‌توان به اهمیت و جایگاه حساس آب در تحقق این امر مهم پی برد. البته اشاره‌های غیرمستقیم و تلویحی به مقوله آب در برخی مواد جای خود را به اشاره‌های صریح‌تر و آشکارتر می‌دهد. ماده ۲۵ ناظر به بحث استانداردهای زندگی بشری بوده و حتی سلامت و رفاه و خوراک سالم را از جمله مصادیق این استانداردها بر شمرده است. پر واضح است که هیچ یک از این مصادیق بدون وجود منابع آب کافی و سالم محقق نمی‌شود. علاوه بر این در ماده ۲۲ اعلامیه نیز سخن از حقوق انکار ناپذیر اقتصادی اجتماعی و فرهنگی به میان می‌آید. این امر منجر می‌گردد تا خواننده به آسانی متوجه درهم تنیدگی این حقوق مسلم با بحث آب گردد. در واقع چه در عرصه اقتصاد و صنعت و چه در عرصه فعالیت‌ها و امور اجتماعی و چه در عرصه امور فرهنگی نبود آب یا عدم توانایی در دسترسی به آن یا وجود مسائل زیست محیطی پیرامون حوزه آب می‌تواند از عوامل اصلی ایجادکننده اختلال در این عرصه‌ها باشد. **(Guise, 2014: 93)**

با توجه به مطالب بالا و مطالعه موردی ۳۰ ماده ذکر شده در این اعلامیه می‌توان نتیجه گرفت که با وجود این که در اعلامیه جهانی حقوق بشر به طور صریح از آب سخنی به میان نیامده است اما به جرات می‌توان بیان داشت که مفاهیم آب، حق بر آب و امنیت آب به طور گسترده‌ای بر بسیاری از مواد این اعلامیه سایه افکننده و هرگز گزافه نیست اگر بگوییم که عنصر اصلی و اساسی تحقق بسیاری از آرمان‌ها و هدف‌های تصویب‌کنندگان این اعلامیه همین سه مفهوم حیاتی می‌باشد. موبد این سخن نیز عهدنامه‌ها و میثاق‌هایی است که سال‌ها بعد با تکیه بر همین اعلامیه به وجود آمده و در آن صریح‌تر از قبل به مقوله آب و مسائل پیرامونی آن اشاره گردیده است **(Guise, 2014: 94)**.

۲-۲-۳. میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی

این میثاق که در سال ۱۹۶۶ به تصویب رسید از جمله منابع تعهدات الزام آور در حوزه حقوق بین‌الملل به شمار می‌رود. در متن میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی نیز همچون اعلامیه جهانی حقوق بشر اشاره مستقیم به موضوع آب مشاهده نمی‌گردد

اما در آن از حقوقی به سخن به میان آمده است که به راحتی و بیش از پیش می‌توان اهمیت مفهوم آب و امنیت آن را استنتاج نمود. اولین ماده میثاق اشاره به خودمختاری ملت‌ها و برابری آنها با یکدیگر دارد و آزادی در تعیین وضعیت سیاسی اقتصادی و اجتماعی را از حقوق مسلم مردم یک جامعه بر می‌شمارد. در اصل زمانی می‌توان از خودمختاری و برابری یک ملت سخن گفت که عناصر این مفهوم مهم وجود داشته باشد و یکی از این عناصر مهم تامین نیازها و ضرورت‌های جامعه می‌باشد. طبیعی است زمانی که یک جامعه در تامین نیازهای اولیه نظیر تامین آب خود توان کافی و استقلال ندارد، هرگز توانایی سخن گفتن از مفاهیم عظیمی همچون خودمختاری، آزادی و برابری را ندارد. اما بخش مهم‌تری از این میثاق که با صراحت بیشتری به اهمیت آب اشاره دارد دشمنین ماده میثاق می‌باشد. ماده ششم به حق حیات اشاره کرده و این حق را از حقوق ذاتی افراد می‌داند. در واقع وقتی از حقوق ذاتی افراد سخن می‌گوییم مقصود حقوقی است که به واسطه انسان بودن فرد فارغ از هر نوع دین، ملیت و نژادی که باشد به وی تعلق می‌گیرد. این حق به حدی حائز اهمیت است که حتی در ماده ۴ این معاهده که در مقام بیان استثنائاتی است و این اختیار را به کشورهای عضو می‌دهد تا در شرایط اضطراری از انجام برخی از این مقررها سرباز زنند، ماده ششم را از دایره این استثنائات خارج نموده و حق بر حیات را به هیچ وجه قابل تخصیص و تخدیش نمی‌داند. از طرف دیگر در اصل حیات انسان وابسته به موارد متعددی است که یکی از مهم‌ترین آن‌ها آب می‌باشد. گفته می‌شود انسان حداکثر یک هفته می‌تواند بدون آب به حیات خود ادامه دهد در حالی که چنانچه آب مورد نیاز بدن او تامین شود تا چند هفته بدون غذا می‌تواند زنده بماند. همچنین در صورتی که آب مورد نیاز انسان به صورت کامل تامین نشود می‌تواند خطرها و آسیب‌های جدی در مسیر زندگی و سلامت او ایجاد نماید. با این تفا سیر می‌توان گفت که حق حیات با اهمیت ترین حقوق مذکور در این معاهده است پیوند عمیق و جدا ناشدنی با آب و امنیت آب دارد تا جایی که به جرأت می‌توان گفت حق حیات انسان‌ها محقق نخواهد شد مگر آنکه به امنیت آب توجه نموده و آب مورد نیاز افراد جامعه تامین شود. (Davies, 2013: 392)

۳-۲-۳. میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی

این میثاق ثمره نسل دوم حقوق بشر می‌باشد که پس از جنگ جهانی دوم آغاز گردید در پی ایجاد برابری بین افراد، جوامع و دولت‌ها است. با نگاهی کلی به ۳۱ ماده این میثاق در می‌یابیم که هدف اصلی آن بیان اهمیت برابری و ایجاد سازوکاری جهت تولید برابری در جامعه جهانی می‌باشد که ماده ۱ (در مقام بیان اصل آزادی ملل) ماده ۳ (در مقام بیان اصل آزادی و برابری زن و مرد) ماده ۷ (در مقام پرداخت مزد منصفانه و یکسان در قبال فعالیت‌های یکسان) بند ۳ ماده ۱۰ (در مقام بیان اصل برابری و عدم تبعیض میان کودکان ممیز و غیرممیز) نمونه‌هایی از مواد میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی می‌باشند که آشکارا به اصل مهم برابری اشاره دارد. در واقع بافت کلی میثاق اشاره به همین اصل برابری داشته است که با توجه به مطالبی که قبل‌تر بیان کردیم یکی از لوازم ایجاد این برابری در سطح جهان برابری دسترسی و حق استفاده از آب در جامعه جهانی است. فارغ از بحث سیاق کلی میثاق و اهداف اصلی آن برخی مواد این میثاق رابطه عمیق‌تر و تنگاتنگ‌تری با مسئله آب دارند. ماده ۱۱ میثاق که به حق

برخورداری از زندگی کافی و بهره مندی از خوراک، پوشاک و مسکن متناسب اشاره دارد، اولین نمونه از این مواد می‌باشد. بند اول ماده ۱۱ این‌گونه بیان می‌دارد که دولت‌های طرف این میثاق حق هر کس را به داشتن سطح زندگی کافی برای خود و خانواده‌اش شامل خوراک، پوشاک و مسکن کافی همچنین بهبود مداوم شرایط زندگی به رسمیت می‌شناسند. پر واضح است که اهمیت آب و دسترسی و دستیابی به آن هرگز کمتر از حقوقی همچون پوشاک و مسکن نمی‌باشد؛ چرا که همان‌طور که بیان شد در اصل این حق از عناصر اصلی تحقق مهم‌ترین حق بشری یعنی حق حیات شناخته می‌شود. علاوه بر این مطابق با تفسیر عام شماره ۱۵ که توسط کمیته حقوق اقتصادی اجتماعی و فرهنگی منتشر شد، جایگاه حق بر امنیت آب در این ماده بدین شهر بیان شده است: «بند ۱ ماده ۱۱ میثاق شماری از حق‌های بشری از جمله حق بر غذا، لباس و مسکن کافی را که برای تحقق حق بر سطح کافی زندگی لازم هستند، مشخص کرده است. بدیهی است که حق بر امنیت آب در داخل مقوله‌ای جای می‌گیرد که برای تضمین سطح کافی زندگی ضروری است؛ به ویژه این‌که این حق یکی از بنیادی‌ترین شروط برای بقا است». بنابراین مطابق با این نظر می‌توان گفت که اهمیت حق بر امنیت آب به قدری مسلم و مسجل بوده است که اصولاً نیازی به ذکر آن در این ماده نبوده است. علاوه بر این، کمیته مذکور در تفسیر عام شماره ۱۲ حق بر امنیت آب و حق بر خوراک و غذا را دو حق در هم تنیده و جدایی ناپذیر دانسته که با توجه به ذکر صریح حق خوراک در ماده ۱۱ می‌توان گفت که این امر دلالت بر پذیرش حق بر امنیت آب در این میثاق دارد (گراوند، ۱۳۹۸: ۱۶۸۷-۱۶۸۹).

دومین ماده ای که ارتباط بیشتری با حق بر امنیت آب دارد ماده ۱۲ است که به حق سلامت جسمی و روحی افراد می‌پردازد و مورد (ب) از بند دوم این ماده نیز بهبود بهداشت محیط و بهداشت صنعتی را از جمیع جهات از جمله وظایف دولت‌های طرف این میثاق می‌داند. در واقع اهمیت وجود آب برای تحقق بهداشت و سلامت جامعه بر هیچ کس پوشیده نیست، اما نکته ای که باید بدان توجه شود وظیفه دولت‌ها در این حوزه است که در دو محور خلاصه می‌شود: نخست: اینکه آب و منابع آب و سایر لوازم بهداشتی را در دسترس جامعه قرار دهند و دوم: راهکارها و روش‌هایی را در جهت تسهیل دستیابی افراد به آن ایجاد نمایند. بنابراین زمانی می‌توانیم بگوییم دولت‌ها به وظیفه حفظ بهداشت و سلامت که در این میثاق ذکر شده عمل نموده‌اند که اقدام‌های لازم را در جهت موجودیت منابع آب و لوازم بهداشتی و دسترسی آسان جامعه به آن‌ها انجام داده باشند (یاقوتی، ۱۳۹۹: ۶).

۴. نظریه‌های حق بر امنیت آب

همان‌طور که بیان شد در گذشته آب‌ها صرفاً در جهت رفع نیازهای خانگی و اولیه بشر و در حوزه کشتیرانی مورد استفاده قرار می‌گرفتند. در همین دوران دعوای بسیاری بین دولت‌ها در مورد استفاده از آب‌های مشترک اتفاق می‌افتاد که در برخی موارد این روابط خصمانه به جنگ و منازعه‌های نظامی منتهی می‌گردید. به مرور پس از دو جنگ جهانی و ایجاد حس رقابت بین کشورها در زمینه توسعه، ظرفیت‌های منابع آبی نظیر تولید برق با استفاده از آب، احداث سد‌ها و توسعه کشاورزی آب و به تبع آن مسئله حق بر امنیت آب اهمیت مضاعف یافته و کشورها نیز بیش از پیش به آن توجه نمودند. علاوه بر این رشد روز افزون جمعیت،

توسعه فعالیت‌های صنعتی، کشاورزی و شهرنشینی موجب افزایش حجم نیاز استفاده از منابع آب شده و در نتیجه جامعه جهانی را بیش از پیش به مسئله آب و دسترسی به آن حساس و مسیر دستیابی به هدف امنیت آب را دشوار نموده است. (رشیدی، ۱۳۹۹: ۸۸). همه این عوامل موجب شد تا بسیاری از صاحب نظران در این حوزه نظرها (دکترین‌های) خود را معطوف به مسئله مدیریت کمی منابع آب و بهره‌برداری از منابع آب مشترک نموده تا بلکه بتوان از این طریق راه حلی جهت رفع این مشکل اساسی در حوزه آب پیدا نمود. اکنون به تفکیک به توصیف و تحلیل هر یک از این نظریه‌ها پرداخته و در انتها تلاش می‌کنیم تا با توجه به وضعیت کنونی جامعه جهانی در خصوص مسئله آب‌های مشترک نظریه صحیح‌تر و کارآمدتر در این حوزه را معرفی نماییم.

۱-۴. نظریه حاکمیت مطلق سرزمینی

نظریه حاکمیت مطلق سرزمینی که به نظریه هارمون نیز معروف می‌باشد بیان می‌دارد که دولت بالادست رودخانه اختیار هر گونه استفاده از منابع آبی که در قلمرواش می‌باشد را دارد؛ چرا که آن دولت دارای حاکمیت همه جانبه بر قلمرو خویش است (محمدعلیپور، امانی، ۱۳۹۶: ۲۲). علیرغم اینکه احتمالاً این نظریه به مذاق دولت‌های بالادست خوش آمده است و نسبت به آن نظر مثبتی دارند اما به جرأت می‌توان گفت که این نظریه نه تنها مشکل مدیریت کمی منابع آبی را کاهش نداده بلکه با دادن اختیار کامل استفاده از منابع آبی به کشورهای بالادست در عمل عرصه را بر دولت‌های پایین دست تنگ نموده و این امر، توازن منابع آب در جامعه جهانی را بیش از پیش به هم می‌زند. در عمل نیز این نظریه در رویه بین‌المللی مورد استناد قرار نگرفته و در نهایت در دادرسی بین‌المللی دریاچه لانوکس مردود اعلام شد (دهشیری، حکمت آرا، ۱۳۹۷: ۶۰۱).

۲-۴. نظریه تمامیت مطلق سرزمینی

نظریه تمامیت مطلق سرزمینی یا حق حاکمیت مطلق قلمرو که در نقطه مقابل نظریه هارمون قرار دارد به این امر اشاره دارد که تمام دولت‌های پایین دست حق استفاده از مقدار آبی را دارند که به صورت معمول و طبیعی در رودخانه مشترک جاری می‌باشد و چنانچه کشورهای بالادست بخواهند دست به اقدامی بزنند که موجب سلب این حق کشورهای پایین دست شود، باید با اجازه آن‌ها اقدام نمایند (محمدی دینانی و همکاران، ۱۳۹۷: ۵۷۶). در واقع این نظریه برخلاف نظریه قبلی در مقام دفاع از دولت‌های پایین دست برآمده و به همین خاطر دولت‌هایی که در انتهای آبراه‌های بین‌المللی قرار دارند، اقبال بیشتری به آن نشان دادند. در نهایت این نظریه نیز به دلیل جانبداری از دولت‌های پایین دست مورد قبول تمام کشورها قرار نگرفته و در نهایت در قضیه دریاچه لانوکس اعمال کشورهای مصر، آرژانتین، اسپانیا و بنگلادش که مطابق با این نظریه بود مورد قبول واقع نشده و رد شد (رشیدی، ۱۳۹۹: ۹۶).

Harman

۲ در این پرونده که طرفین آن فرانسه و اسپانیا بودند درخصوص نحوه استفاده از آب‌های دریاچه لانوکس توسط دادگاه داورى تصمیم‌گیری شد. در این رأی نیز حمایت از محیط زیست مجدداً مورد تأکید قرار گرفت. برخی از مفاد رأی از این قرار می‌باشد: «برخی از اصول ثابت می‌کنند که مقتضی موضوع تحت بحث نیستند به همین خاطر با پذیرفتن این اصل که دولت بالادست رودخانه را منع می‌کند از تغییر آب‌های رودخانه به شیوه‌ای که به طور جدی به دولت پایین دست رودخانه لطمه وارد کند که در هر صورت این اصل در این دعوی اعمال نشده و تا حدی که دادگاه داورى می‌پذیرد که پروژه فرانسه آب‌های رودخانه کارو را تغییر نمی‌دهد. در حقیقت امروزه کشورها اهمیت منافع متناقض در استفاده صنعتی از منابع آبی بین‌المللی و نیاز به سازش آنها از رهگذر امتیاز متقابل آگاه هستند. تنها راه میل به چنین سازشی تنظیم یک موفق نامه می‌باشد»

۳-۴. نظریه حاکمیت محدود سرزمینی

نظریه حاکمیت محدود سرزمینی بدین معنا است که تمام دولت های مجاور آبراه های بین المللی امکان استفاده از آبراه های موجود در قلمرو خود را دارند مشروط به اینکه استفاده و تصرف آنها مانع بهره برداری معقول و منطقی سایر دول همجوار نباشد (پیلتن، صدیق بطحایی، ۱۳۹۵: ۹۶). در واقع تفاوت اصلی و عمده این نظریه با نظریه هارمون در این است که در نظریه هارمون حاکمیت دولت ها بدون هیچ گونه توجه به دولت های پایین دست و بی هیچ پیش شرطی مورد قبول و مشروع تلقی می شد اما مطابق با این نظریه حاکمیت دولت های بالادست تا جایی مشروع و قانونی است که موجب تضییع حقوق آبی کشورهای دیگر نباشد و همه دولت ها بتوانند به صورت یکسان و منطقی از آبراه موجود بهره مند شوند. استناد به این اصل در قضیه داوری دریاچه لانو و اشاره های مستقیم و غیر مستقیم در قطعنامه ۱۹۶۶ انجمن حقوق بین الملل و قواعد برلین ۲۰۰۴ نشان از پذیرش این دکترین در عرصه حقوق بین الملل دارد (رشیدی، ۱۳۹۹: ۹۷)

۴-۴. نظریه منابع مشترک یا اجتماع منافع

مطابق با این نظریه آبراه بین المللی به عنوان یک واحد تعریف می شود که تمام کشورهای مجاور آن حق استفاده و بهره مندی از آن را دارند (پیلتن صدیق بطحایی، ۱۳۹۵: ۹۶). در واقع در این دکترین پیشنهاد می شود که کشورهای مجاور آبراه بین المللی اعم از دولت های بالادست و پایین دست از طریق انعقاد پیمان و تعهدنامه تلاش کنند تا در قالب هنجاری مشخص و منطقی با مساعدت یکدیگر به بهره برداری از این موهبت الهی بپردازند. اما نکته ای که این نظریه را از سایر نظریه های قبلی متمایز می سازد آن است که این نظریه یک دکترین مدیریتی بوده و همچون نظریه های قبلی در پی بیان اصلی مستقل نبوده بلکه به دنبال راه حلی برای تحقق اصل حاکمیت محدود- که از اصول پذیرفته شده در عرصه بین الملل است- می باشد.

۵. نتیجه گیری

۱-۵. نتایج پژوهش

مطالعات و پژوهش های متعددی که در حوزه مسائل آبی در سطح جهان صورت گرفته است حاکی از آن است که علی رغم توجه بیش از پیش به آب و مسائل منبث از آن نظیر حق بر آب، امنیت آب و... همچنان جهان با مسائل و مشکلات عدیده حوزه آب دست و پنجه نرم می کند. امروزه در جهان ۷۵۸ میلیون انسان از آب و خدمات ابتدایی آن بی بهره بوده و قریب به ۲ میلیارد نفر امکان استفاده از آب آشامیدنی سالم را نداشته و به آب های آشامیدنی آلوده روی آورده اند. از طرفی در دهه های اخیر مصرف آب در حوزه های کشاورزی و صنعت به طرز چشمگیری افزایش یافته است؛ برای مثال نواحی تحت آبیاری جهان از حدود ۴۰ میلیون هکتار در سال ۱۹۰۰ به ۲۶۰ میلیون هکتار در سال ۲۰۰۰ رسیده و پیشبینی می شود تا سال ۲۰۲۵ تقاضا برای آبیاری به میزان ۱۳/۶ درصد افزایش خواهد یافت، عوامل طبیعی متعددی نظیر گرم شدن کره زمین، کمبود بارش های سالیانه و پراکندگی نامتوازن منابع آبی در سطح زمین موجب تشدید بحران آب در سطح جهان و در نتیجه به وجود آمدن برخی آمار های فوق الذکر شده است. اما در این

بین از سهم عوامل انسانی در ایجاد این مخاطره جهانی نباید غافل شد. بخشی از عوامل انسانی ایجاد کننده بحران آب همچون مصرف بی‌رویه آب، استفاده از الگوی غلط آبیاری در حوزه کشاورزی و همچنین آلوده سازی آب‌ها توسط کارخانجات غیر دولتی و کشتی‌های خصوصی مربوط به افراد و جوامع می‌باشد. اما بخشی از عوامل انسانی تاثیر گذار در به وجود آمدن بحران آب که تاثیر بسزایی در ایجاد یا اصلاح رفتار های غلط افراد و جوامع نیز دارد ناظر به دولت‌ها است. فی الواقع مقصود از دولت^۱ در این بخش نهاد حاکمیت می‌باشد و الزاما محدود به قوه مجریه نیست. اجرای طرح‌های غیر اصولی عمرانی، صنعتی، کشاورزی و سدسازي که موجب نقصان و یا خشک شدن آب دریاچه‌ها، رودخانه‌ها، قنات و چشمه‌ها میگردد، آلوده سازی منابع آبی توسط شرکت‌ها و کارخانجات وابسته به دولت و صدور غیرقانونی پروانه مصرف آب که موجب کاهش سطح آب‌های زیر زمینی می‌شود نمونه‌ای از اقدامات غلط دولت‌ها است که مستقیماً در ایجاد و تشدید مسائل و مشکلات آبی در کشور اثر گذار است. همچنین دولت با بی‌تفاوتی و عدم برخورد متناسب با افرادی که موجبات بحران کم آبی را در کشور فراهم می‌کنند، به صورت غیر مستقیم در ایجاد این بحران نقش ایفا میکند.

حق بر امنیت آب را نیز می‌توان از منظر حق بر توسعه نیز مورد توجه قرار داد. بهم پیوستگی حق‌های متنوع بشری که در اعلامیه حق بر توسعه ملل متحد بدان تصریح شده است پیوند غیر قابل انفکاک تمامی حق‌ها را متظاهر می‌سازد. به همین لحاظ در بند یک ماده یک اعلامیه مزبور حق بر توسعه حقی بشری دانسته شده که به موجب آن هر فرد استحقاق مشارکت در توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی را دارد به گونه‌ای که موجب بهره‌مندی و تامین تمامی حقوق بشری شود. بنابراین حق یاد شده در فرایند تحقق خویش در زمینه‌های متنوع موجب تامین همه حق‌های بشری خواهد شد. حق توسعه، حق انسان به بهره‌مندی از آزادی‌های سیاسی و مدنی و پیشرفت همه جانبه در برخورداری از مواهب طبیعی است. از آنجا که حق بر توسعه اقتصادی بدون بهره‌مندی از آب نامیسور است؛ حق بر امنیت آب را می‌توان محور توسعه اقتصادی به شمار آورد.

جلوه دیگر حق بر امنیت آب اثرگذاری آن بر صلح درونی (امنیت درونی) و صلح بیرونی است. در جهان امروز خصوصاً در مناطقی که کشورهای مختلف از سرچشمه آب مشترک برخوردارند به جهت کمبود منابع و حیاتی بودن آب برای حیات و توسعه، و نابرابری در استفاده از آن، مخاصمات نهفته‌ای در شرف تکوین است. پیش بینی جنگ آب در آتیه جهانی بر همین پایه استوار است. بنابراین اگر سازمان‌های بین‌المللی و کشورهای ذی‌نفع این بحران از هم اکنون بدنبال استفاده از ابزارهای بین‌المللی قوی برای متعهد ساختن کشورهای دارای منابع غنی آب به ایجاد عرصه همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی رفع کمبودها نباشند؛ احتمال به مخاطره افتادن صلح جهانی دور از انتظار نیست. همین وضعیت در سطح جغرافیای سیاسی و درونی کشورهایی که از منابع آبی مناسبی برخوردار نیستند نیز مشهود است. اختلاف درونی و محلی بر سر آب به مثابه هوده فقدان تدبیر و انتظام ضروری در تکوین

عدالت توزیعی، چشم‌انداز ناخوشایند خویش را در معرض دید همگان قرار داده است. بنابراین نمی‌توان زندگی کشوری و جهانی آرام و متحدی را بدون برطرف سازی معضلات آب، به تصویر کشید.

با توجه به آنچه مذکور افتاد حق بر امنیت آب همه‌سته تمامی نسل‌های حقوق بشری است و لزوم تدوین نظام جامع ملی و بین‌المللی مناسب به جهت اهمیت و حساسیت امر بر هیچ مدبر سیاسی و حقوقی پوشیده نیست. حق استفاده از آب برای تأمین نیازهای بنیادی انسان در مصارف شخصی و خانگی، طبق حقوق بشری محفوظ است. هنگامی که این حق در چارچوب‌های قانون ملی گنجانده می‌شود، خود را در دل سایر حقوق آب متبلور می‌نماید. در حقوق بین‌الملل مجموعه وسیعی از اسناد بین‌المللی شامل معاهدات بین‌المللی حقوق بشر، اعلامیه‌ها و دیگر استانداردها وجود دارد که حق انسان نسبت به آب از این طریق شناخته شده است. حق انسان نسبت به آب مسئولیت‌های عمده‌ای را بر عهده دولت‌ها می‌گذارد، تا از اینکه مردم بتوانند از "آب کافی، ایمن و سالم، در دسترس و مقرون به صرفه بدون هیچ گونه تبعیضی بهره‌مند شوند" اطمینان حاصل شود. به ویژه، انتظار می‌رود که برای جلوگیری از تأمین آب آلوده و اطمینان از اینکه هیچ فرقی بین شهروندان در مورد دسترسی به آب وجود ندارد، دولت‌ها مراحل و اقدامات منطقی اتخاذ کنند. امروزه همه دولت‌ها حداقل یکی از کنوانسیون‌های حقوق بشری را به تصویب رسانده‌اند که تلویحاً و تصریحاً این حق را به رسمیت می‌شناسد و همه آنها حداقل یک اعلامیه سیاسی که این حق را به رسمیت بشناسند را امضا کرده‌اند.

در قوانین داخلی ایران، در قانون اساسی و قوانین عادی، به‌طور مستقیم حق بر امنیت آب مورد شناسایی واقع نشده است. اصل ۴۵ قانون اساسی آب‌ها را از انفال و ثروت‌های عمومی دانسته است. راجع به انفال بودن آب‌ها بین فقها اختلاف نظر هست و در احادیث شیعه به صورت محدود به انفال بودن آنها اشاره شده است. افزون بر این، با وجود عدم تصریح به حق بر امنیت آب در قانون اساسی، این حق را می‌توان از پیش شرط‌های تحقق سایر حقوق بشر شناخته شده در قانون اساسی مانند حق بر مسکن مناسب با نیاز (اصل ۳۱) دانست، زیرا و صف مناسب بودن مسکن بدون دسترسی به تأسیسات آبی و بهداشتی تحقق نمی‌یابد. (رشیدی و فضائی، ۱۴۲: ۱۳۹۸)

همچنین بنابر اصل ۴۳ قانون اساسی، یکی از مبانی مهم در اقتصاد جمهوری اسلامی ایران تأمین نیازهای اساسی مانند خوراک، پوشاک، بهداشت، درمان، آموزش و پرورش و امکانات لازم برای تشکیل خانواده است. نظریه استفاده از اصطلاح «مانند»، این موارد حصری نیست و می‌تواند نیاز به آب را هم شامل شود. قوانین برنامه توسعه پنج ساله نیز در بخش‌هایی، مسائل مربوط به آب را در نظر آورده و دولت را مکلف به انجام اقداماتی در راستای مقابله با بحران کم‌آبی کرده است. انجام این اقدامات با هدف مدیریت آب‌های موجود و افزایش بهره‌وری از آنها به منظور تأمین آب کافی و سالم برای استفاده تمامی بهره‌وران از آب است که همان مفهوم و تعهدات ناشی از حق بر امنیت آب را شامل می‌شود. (رشیدی و فضائی، ۱۴۷: ۱۳۹۸)

در حوزه حفظ کیفیت منابع آب، علی‌رغم توجه به حفاظت از محیط‌زیست در اصل ۵۰ قانون اساسی، در نظام حقوقی ایران قانون جامعی در رابطه با مدیریت کیفی منابع آب وجود ندارد و آنچه بر این مسأله حاکم است مجموعه‌ای از قوانین پراکنده است. در الزامات کلی دولت‌ها در اجرای حق بر امنیت آب تعهد به احترام، صیانت و تحقق این حق است که برای عملی ساختن این تعهدات کلی، تکالیفی اجرایی بر عهده دولت‌های حاکم گذاشته شده است. دولت جمهوری اسلامی ایران نیز بنا به عضویت در برخی از کنوانسیون‌های حقوق بشری مبین حق بر امنیت آب و عضویت در دو میثاق حقوق بشری و شناسایی برخی حقوق پایه‌ای دربردارنده این تعهد، از جمله حق بر حیات، حق بر استانداردهای مناسب زندگی و حق بر سلامت، ملزم به انجام اقداماتی در راستای رعایت این حق است. (رشیدی و فضائی، ۱۵۰: ۱۳۹۸)

در کشور ایران نیز در قوانین وضع شده در خصوص آب تا قبل از قانون آب و نحوه ملی شدن آن مصوب سال ۱۳۴۷ به مبحث مالکیت اشخاص بر منابع آبی و حفظ حقوق آن‌ها به صراحت اشاره و آن را محترم شمرده، لکن از قانون نحوه ملی شدن آب به بعد حقوق اشخاص در بهره‌برداری از منابع آب را موقوف به صدور پروانه بهره‌برداری (مواد ۱۸ و ۱۹ و ۲۱ قانون توزیع عادلانه آب) نموده است. اما علی‌رغم گذشت چندین دهه از تصویب این قوانین، آن‌گونه که شایسته است، تدابیر و مقررات مناسب و هدفمند در راستای این سیاست تدوین نشده است و قوانین حاضر دچار ابهامات و کاستی‌های فراوان است که در ناکارآمدی نظام‌های موجود بسیار مؤثر است. مالکیت حقوق شخصی آب و نقش‌ها و مسئولیت‌های مرتبط با آن، به دلیل وابستگی زیادی که به سازماندهی و هماهنگی عوامل سازمانی بخش آب دارد، روابط پیچیده‌ای با حکمرانی آب پیدا کرده است. چرا که همزمان با تغییر در الگوی عرضه و تقاضای آب که تحت تأثیر فشارها و پیشران‌های توسعه اتفاق می‌افتد، چگونگی تعریف حقوق اموال، نحوه تشخیص افرادی که از این حقوق منتفع می‌شوند و چگونگی اعمال این حقوق، موضوعات محوری هستند که باید تکلیف آن‌ها در کوتاه‌ترین زمان ممکن در نظام حکمرانی آب کشور روشن شود. به‌علاوه برای بازکردن عرصه بخش خصوصی و بازار در میدان حکمرانی آب، اجازه دادن به مبادله این حقوق نیز بعد اقتصادی جدیدی را به پیچیدگی حکمرانی و مدیریت آب اضافه می‌کند. این ویژگی‌ها با توجه به گسترش حیطه فعالیت‌های بخش خصوصی و نیروهای اجتماعی و جوامع محلی در نظریه حکمرانی مطلوب و مؤثر آب، در این بخش مورد توجه قرار می‌گیرند.

عدالت اجتماعی یکی از محورهای اصلی حق بر امنیت آب در نظام حقوقی ایران است، با ایجاد سیاست‌های حمایتی و توزیع عادلانه منابع آبی، می‌توان به بهبود کیفیت زندگی افراد آسیب‌پذیر کمک کرد. علاوه بر این، عدالت اجتماعی به دنبال تقویت سیستم‌های حمایتی برای اقشار ضعیف جامعه است، با افزایش حمایت‌های اجتماعی در توزیع عادلانه منابع آبی، می‌توان به توانمندسازی این گروه‌ها در مشاغل همچون کشاورزی کمک کرد و فرصت‌های برابر برای همه افراد فراهم آورد. این امر نه تنها به بهبود وضعیت معیشتی اقشار آسیب‌پذیر کمک می‌کند، بلکه می‌تواند به افزایش همبستگی اجتماعی و کاهش تنش‌های اجتماعی نیز منجر شود.

کشور ایران با داشتن جاذبه‌های تاریخی و طبیعی فراوان، پتانسیل بالایی در زمینه گردشگری دارد. با توجه به اینکه صنعت گردشگری می‌تواند به عنوان یک منبع درآمد پایدار عمل کند، توجه به این بخش از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. همچنین، توسعه گردشگری پایدار و حفاظت از محیط زیست در این راستا اهمیت دارد. حق بر امنیت آب به دنبال ایجاد سیاست‌های مؤثر برای مدیریت منابع طبیعی و حفاظت از جاذبه‌های گردشگری است. این امر نه تنها به حفظ محیط زیست کمک می‌کند، بلکه می‌تواند به ایجاد فرصت‌های شغلی و بهبود شرایط اقتصادی در مناطق گردشگرپذیر نیز منجر شود.

با توجه به بحران آب در کشور، مدیریت صحیح منابع آبی و استفاده بهینه از آن‌ها از اهداف مهم حق بر امنیت آب در ایران به شمار می‌آید. این حق بشری به دنبال استفاده از فناوری‌های نوین در کشاورزی، افزایش بهره‌وری آب و توسعه سیستم‌های آبیاری هوشمند است. با این اقدامات، می‌توان به کاهش مصرف آب و حفظ منابع آبی کمک کرد. همچنین، یکی از اهداف اساسی حق بر امنیت آب به دنبال ایجاد سیاست‌های مؤثر برای مدیریت منابع آب در سطح ملی و محلی است. با همکاری بین نهادهای دولتی و بخش خصوصی، می‌توان به ایجاد راهکارهای پایدار برای مدیریت منابع آبی پرداخت. این امر نه تنها به حفظ منابع آبی کمک می‌کند، بلکه می‌تواند به افزایش امنیت غذایی و بهبود شرایط معیشتی کشاورزان نیز منجر شود.

به عنوان نتیجه کلی می‌توان به دو نکته اساسی زیر اشاره نمود:

۱) نخست اینکه برخی مولفه‌های حق بر امنیت آب در اسناد بین‌المللی از جمله ارتقای عدالت اجتماعی، توسعه گردشگری، حفظ محیط زیست و مدیریت منابع آب ارتباط مستقیمی با نظام حقوقی ایران دارد. به این صورت که تبلور این حقوق که در عین حال بخشی از تعهدات دولت ایران برای مشارکت مؤثر مردم در زندگی عمومی محسوب می‌شود.

۲) دوم اینکه در کنوانسیون‌ها و اسناد بین‌المللی متعددی به نقش دولت‌ها در ایفای تعهدات و تکالیف حق بر امنیت آب اشاره و مکانیزم‌ها و راهکارهای متعددی پیش‌بینی شده که در هیئت تعهد در کنوانسیون‌های مذکور آمده است. در این میان همکاری دولت‌ها در زمینه تقویت، حمایت و حفاظت از منابع آب و تضمین حق بر امنیت آب شهروندان اهمیت به مراتب بیشتری دارد. در این خصوص برخی از اسناد بین‌المللی نیز در ترویج حق بر امنیت آب را مورد تأکید قرار داده و تعهداتی در این خصوص برای دولت‌های متعاقد ایجاد کرده‌اند.

۲-۵. پیشنهادات و راهکارها

• یکی از اهداف کلیدی و مهم‌ترین درس اهمیت حق بر امنیت آب را می‌توان حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی دانست. حق بر امنیت آب به دنبال کاهش آلودگی‌ها، مدیریت منابع آب و توسعه انرژی‌های تجدیدپذیر می‌باشد. با توجه به بحران‌های زیست‌محیطی، این هدف به منظور ایجاد یک توسعه پایدار و متوازن در نظر گرفته شده است. همچنین، با توجه به تغییرات اقلیمی و تأثیرات آن بر زندگی روزمره، لزوم پرداختن به این حق بشری بر اهمیت همکاری بین‌المللی در زمینه حفاظت از محیط زیست تأکید دارد. علاوه بر این، آموزش و آگاهی‌رسانی در زمینه حفاظت از محیط زیست نیز از اهمیت بالایی برخوردار است. با افزایش

آگاهی عمومی در مورد مسائل زیست‌محیطی، می‌توان به تغییر رفتارهای فردی و اجتماعی کمک کرد. این تغییرات می‌تواند به کاهش مصرف منابع و بهبود کیفیت زندگی مردم منجر شود.

• درس مهم دیگر لزوم پرداختن به اهمیت حق بر امنیت آب می‌تواند به جذب سرمایه‌گذاری‌های داخلی و خارجی کمک کند. این موضوع می‌تواند به افزایش رونق اقتصادی و رشد صنایع مرتبط منجر شود و به ایجاد محیطی مناسب برای فعالیت‌های اقتصادی کمک کند. علاوه بر این، جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی می‌تواند به انتقال فناوری و دانش فنی به کشور کمک شایان نماید. این انتقال دانش به بهبود کیفیت خدمات و محصولات داخلی و افزایش رقابت‌پذیری اقتصاد ایران در بازارهای جهانی منجر خواهد شد. به این ترتیب، حق بر امنیت آب می‌تواند به عنوان یک عامل کلیدی در جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی عمل کند. در نهایت، افزایش سرمایه‌گذاری می‌تواند به ایجاد زیرساخت‌های پایدار و توسعه اقتصادی پایدار منجر شود. این امر نه تنها به بهبود وضعیت اقتصادی کشور کمک می‌کند، بلکه به ایجاد فرصت‌های شغلی و بهبود معیشت مردم نیز می‌انجامد و به ارتقاء سطح زندگی جامعه کمک خواهد کرد.

• یکی از درس‌های ضروری اهمیت حق بر امنیت آب به ایجاد فرصت‌های شغلی جدید در بخش‌های مختلف اقتصادی کمک می‌کند. با افزایش فعالیت‌های اقتصادی و تجاری، نیاز به نیروی کار بیشتر در بخش‌های مختلف اقتصاد افزایش می‌یابد. این موضوع به کاهش بیکاری و بهبود وضعیت معیشتی مردم کمک خواهد کرد و می‌تواند به تقویت بنیان‌های اجتماعی کشور منجر شود. علاوه بر این، فرصت‌های شغلی جدید می‌تواند به افزایش مهارت‌ها و توانمندی‌های نیروی کار منجر شود. به این ترتیب، نیروی کار کشور به یک نیروی کار با مهارت‌های بالا تبدیل خواهد شد و توانایی رقابت در بازارهای جهانی را پیدا می‌کند. در نهایت، ایجاد فرصت‌های شغلی نه تنها به بهبود وضعیت اقتصادی کمک می‌کند، بلکه به افزایش ثبات اجتماعی و کاهش نارضایتی‌های اجتماعی نیز منجر خواهد شد. این موضوع می‌تواند به بهبود کیفیت زندگی مردم و افزایش رضایت عمومی از توسعه اقتصادی کمک کند و به تقویت انسجام اجتماعی منجر شود.

منابع

۱. فضائلی، مصطفی و رشیدی، مهناز (۱۳۹۸)، رابطه امنیت آب و بلایای طبیعی در حقوق بین الملل، نشریه مطالعات حقوق انرژی، دوره ۵، شماره ۱، صص ۱۳۱-۱۵۴
۲. صفاری نیا، مهزاد (۱۳۹۴)، حق بر آب آشامیدنی سالم در حقوق بین الملل بشر، تهران، انتشارات مجد
۳. اشرافی، داریوش (۱۳۹۳)، تفسیر جدید از صلح و امنیت بین المللی و تاثیر آن بر مفهوم حاکمیت ملی، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، سال پانزدهم، شماره ۴۲، صص ۸۳-۱۰۹
۴. رشیدی، مهناز (۱۳۹۹)، امنیت آب در حقوق بین الملل، تهران، انتشارات مجد
۵. زرگرپور، رسول و علی نورزاد (۱۳۸۸)، ارائه الگوی مفهومی و تدوین الگوی مدیریت یک پارچه منابع آب با تاکید بر امنیت آبی کشور، مجله تحقیقات منابع آب ایران، شماره ۳، صص ۱-۱۳
۶. آوریده، فریبا و همکاران (۱۳۹۵)، مطالعه تطبیقی اصول و قواعد بین المللی حاکم بر تقسیم آب در رودخانه های فرامرزی، فصلنامه علوم محیطی، دوره چهاردهم، شماره ۲، صص ۷۹-۹۶
۷. اقبالی، جمشید و همکاران (۱۳۹۹)، تحلیل محتوای یک قرن قانونگذاری آب در ایران، مجله مدیریت آب و آبیاری، دوره ۱۰، شماره ۱، صص ۱۱۳-۱۲۹
۸. دالوند، نعمت الله و همکاران (۱۳۹۶)، مسئولیت مدنی دولت در منابع آب بر مبنای قاعده اتلاف، لاضرر و احترام، مجله آموزه های فقه مدنی، شماره ۱۶، صص ۱۷۷-۳۰۳
۹. کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۵)، مقدم علم حقوق و مطالعه در نظام حقوقی ایران، تهران، شرکت سهامی انتشار
۱۰. رشیدی، مهناز (۱۴۰۱)، نقش قوه قضائیه ایران در تضمین حق بر آب، مجله حقوق دادگستری، دوره ۸۶، شماره ۱۱۷، صص ۸۳-۱۰۷
۱۱. طالبی صومعه سربابی، مهشید و همکاران (۱۳۹۹)، مروری تاریخی بر ابعاد اجتماعی تصویب قوانین آب در ایران، مجله تحقیقات منابع آب ایران، شماره ۱، صص ۱۷۳-۱۹۶
۱۲. گراوند، فرشاد (۱۳۹۹)، حق بر آب در پیکره حقوق بین الملل و حمایت از آن در داوری سرمایه گذاری بین المللی، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، دوره ۵۰، شماره ۴، صص ۱۶۸۳-۱۷۰۵
۱۳. یاقوتی، ابراهیم (۱۳۹۹)، تحولات حق بر سلامت در پرتو میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، مجله تاریخ پزشکی، دوره دوازدهم، شماره ۴۴، صص ۱-۱۳
۱۴. محمد علی پور، فریده و امانی محمد رضا (۱۳۹۶)، بررسی آثار اعمال حق حاکمیت بر رودخانه های مرزی و مشترک مطالعه موردی: آبهای مرکزی ۱۹۹۱-۲۰۱۴، فصلنامه سیاست، سال چهارم، صص ۱۹-۳۵
۱۵. دهشیری، محمد رضا و حکمت آرا، حامد (۱۳۹۷)، دیپلماسی آب ایران در قبال همسایگان، فصلنامه سیاست های راهبردی و کلان، دوره ۶، شماره ۴، صص ۵۹۶-۶۱۶
۱۶. محمدی دینانی، منصور و همکاران (۱۳۹۷)، اصل بهره برداری معقول از منابع آب در حقوق بین الملل آب و رویه مورد عمل ایران، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، دوره ۴۸، شماره ۳، صص ۵۶۹-۵۸۱
۱۷. پیلتن، فرزاد و صدیق بطحایی اصل، میر ابراهیم (۱۳۹۵)، مبانی و مکانیزم های همکاری های زیست محیطی ایران و همسایگان در حوزه آبهای رودخانه ای مشترک، فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی، سال ۵، شماره ۲۱، صفحه ۹۱-۱۲۲

۱) Cowie, Anthony, Ramsaran, susan, crowther, jonathan, (1993), "OXFORD ADVANCED LEARN'S DICTIONARY", Oxford, Oxford university press

- ۲) Cullet, philippe, bhullar, lovleen, koonan, sujith (2021), "water security and international law" *Annual Review of Law and Social Science*, Vol. 17, pp. 261-276, 2021
- ۳) Wouter, particia, Vinogradov, Sergei, & Bjørn-Oliver Magsi, "Water Security, Hydrosolidarity, and International Law: A River Runs Through It..." *Yearbook of International Environmental Law*, pp.97-134
- ۴) Hogan L. *Keeping Faith with Human Rights*. Washington: Georgetown University Press; 2015. p.171-175.
- ۵) Alston P. *Out of the Abyss: The Challenges Confronting the New U.N. Committee on Economic, Social and Cultural Rights*. *Human Rights Quarterly* 1987; 9(1): 332-381.
- ۶) *Compilation of Guidelines on the form and Content of Reports to be Submitted by States Parties to the International Human Rights Treaties*, UN Doc. HRI/ GEN/2/Rev.6. 2009. p.3ff, 26-42
- ۷) Saul B, Kinley D, Mowbray J. *The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: Commentary, Cases and Materials*. Oxford: Oxford University Press; 2014. p.1060-1061.
- ۸) Albuquerque A. *The Brazilian Human Rights Indicators System: The Case of the Right to Health*. In: Toebes B, Ferguson R, Markovic M, Nnamuchi O. *The Right to Health: A Multi-Country Study of Law, Policy and Practice*. London: Springer; 2015. p.261-262
- ۹) Riedel E, Giacca G, Golay C. *The Development of Economic, Social and Cultural Rights in International Law*. In: Riedel E, Giacca G, Golay C. *Economic, Social and Cultural Rights in International Law: Contemporary Challenges*. Oxford: Oxford University Press; 2014. p.18, 20-23
- ۱۰) Maus S. *United Nations Peace Operations and Human Rights: Normativity and Compliance*. London: Brill; 2020. p.289-290.
- ۱۱) Bakker P. *Essential Medicines for Immediate Care in Refugee Camps*. In: Morrone A, Hay R, Naafs B. *Skin Disorders in Migrants*. London: Springer; 2020. p.233-240.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی